FRANZ MEHRING

SAKSAN USKONPUHDISTUS
JA
KOLMIKYMMENVUOTINEN SOTA

(KUSTAA ADOLF)

RUHTINASPEILI TYÖLÄISTEN OPIKSI JA HYÖDYKSI

TOISESTA PAINOKSESTA SUOMENSI

ERL. AARNIO

Häntä täytyy katsoa nyrkkeihin,
eikä kitaan.

TAMPERE 1913
TAMPEREEN TYÖVÄEN KIRJAPAINO

I. Johdannoksi.

Joulukuun 9 päivänä 1894[1]) on kulunut kolme vuosisataa Ruotsin kuninkaan Kustaa II Adolfin syntymästä. Ruotsin hallitsevat luokat tahtovat viettää tämän päivän niin sanottuna kansallisjuhlana ja Saksan hallitsevat luokat valmistuvat samallaiseen sivistystekoon. Preussin kirkollisministeri on määrännyt, että sinä päivänä on kirkoissa rukoiltava ja kouluissa pidettävä muistopuheita, ja mitä vapaamielisen porvariston sanomalehdet vielä jaksavat huutaa muuta kuin poikkeuslakeja työtätekevää luokkaa vastaan, sen ne rehellisesti käyttävät ylistääkseen Kustaa Adolfia, jota ne juhlivat „sydänyön maan leijonana", „Saksan vapauttajana", „evankeliumin pelastajana", „kalliina jumalansoturina". Totta on: *yksi* porvarillinen puolue pidättyy siitä, nimittäin kiihkokatoolinen; sen lehdet parjaavat yhtä voimallisesti Kustaa Adolfia kuin vanhoilliset, vapaamieliset, ja näiden joukossa innokkaimmin puoliviralliset häntä ylistävät. Tässä on kuitenkin kysymyksessä ainoastaan vähemmistön vastalause, vähemmistön, joka tällä hetkellä ei ole vallassa, ja se tekee sen etupäässä uskonnollisesta kiukusta, jonka kanssa työväenluokalla ei ole mitään tekemistä.

Mutta — kysyttänee ehkä — mitä liikuttaa koko homma ylipäätään Saksan työläisiä? Kukaan heistä ei

[1]) Kirjanen on kirjotettu alkujaan tämän kolmisatavuotisjuhlan johdosta, mutta tämä sen tilapäinen luonne ei ollenkaan vähennä sen arvoa ja käytettävyyttä silloin kun tahdotaan tutustua niin sanotun uskonpuhdistuksen syihin ja luonteeseen.

Suom.

ole kirkoissa kuulemassa intoilevia muistosaarnoja Kustaa Adolfista. Ja vaikka työläislapsien päähän kouluissa joulukuun 9 p:nä ajetaankin muutamia korusanoja tästä Ruotsin kuninkaasta, niin katoo se kasvavan työläiskansan ajatusmaailmasta yhtä pian kuin se kaikki muukin satukama, joita heille muka historian opetuksena taritaan. Ja sitä paitse on Kustaa Adolf-palveluksella jonkullainen katolisvastainen sivumaku; eikö työväenluokalla ole syytä sanoa, kuten Ulrich Hutten sanoi aikansa munkkikinastuksista: syökää toisianne, niin että syötte toisenne kokonaan? Tähän kysymykseemme voimme perusteellisesti vastata vasta esityksemme lopussa; toistaiseksi riittäköön vain viittaus siihen, ettei Saksan työväki saa nykyisellä kehitysasteellaan jättää käyttämättä ainoatakaan tilaisuutta, missä se voi osottaa olevansa henkisesti korkeammalla kannalla kuin hallitsevat luokat. Se uskaltaa, mitä ei uskalla katolilaiset eivätkä protestanttiset historianrakennusmestarit, mitata sellaista historiallista ilmiötä kuin Kustaa Adolf tieteen mittapuulla.

Tämän lisäksi tulee se seikka, ettei sosialistisessa kirjallisuudessa ole vielä materialistisen historiankäsityksen perustalla suoritettua tutkimusta kolmikymmenvuotisesta sodasta, ja me tulemme näkemään, miten paljo selittävää valoa sellainen tutkimus antaa nykyajan taisteluille.

II. Jesuitismi, Kalvinismi, Luterismi.

Perinnäistavaksi on tullut nimittää kolmikymmenvuotista sotaa uskonsodaksi. Mutta jo pikainenkin silmäys sen ulkonaiseen kulkuun osottaa, miten perusteeton tällainen luulo on. Sodan tuloksena Europpaan nähden oli, että Espanian maailmanherruuden tilalle kohosi Ranska mahtiasemaan, ja Ranska oli yhtä katolinen valtio kuin Espaniakin. Saksan protestanttiset pikkuruhtinaat olivat Ranskan katolisen kuninkaan, vielläpä Konstantinopolin suurturkinkin suojeluksen alla. Kun Kustaa Adolf hyökkäsi Saksaan, muka protestantismia pelastamaan, hylkäsivät protestanttiset Alamaat hänen liittotarjouksensa, mutta sen sijaan oli hänellä paavin siunaus yrityksessään. Ja tusinoittain on osotettavissa tapauksia, joissa taistelivat katolilaiset katolilaisia, protestantit protestantteja vastaan, katolilaiset protestanttien ja protestantit katolilaisten puolesta.

Mutta olisi samaa, kuin että heittäisi lapsen pesuveden mukana tunkiolle, jos tahtoisi väittää, ettei uskonnolla ollut mitään tekemistä kolmikymmenvuotisessa sodassa. Sen osottavat vääriksi lukuisat taistelevien julistukset. Lukemattomat ovat innostuksin menneet kuolemaan Jumalan pyhän äidin tai „puhtaan opin“ tai jonkun muun uskonnollisen symbolin puolesta, jota me emme enää nyt ymmärrä. Tusinoittain on tapauksia, joissa uskontotoverit taistelivat keskenään, tusinoittain on myöskin tapauksia, joissa uskontunnustus joko erotti tai yhdisti. Englanti ja Hollanti taistelivat protestanttisen lipun alla katolista Espaniaa vastaan, sitävastoin yhdisti jesuitismi Espanian Itävaltaan. Väite,

että uskonto on jätettävä aivan huomioon ottamatta, jos tahdotaan oikein arvostella kolmikymmenvuotista sotaa, on aivan yhtä nurinkurinen kuin väite, että tämä sota oli uskonsota. Materialistinen historiankäsitys ei kiellä ollenkaan, kuten katalat tai tietämättömät ihmiset sitä syyttävät, uskonnollisen innostuksen suurta merkitystä historiassa. Se tunnustaa täydellisesti tämänkin historiallisen kehityksen liikkeelle panevan voiman arvon. Se väittää vain, että se on yhtä vähän kuin mikään muukaan ideologia tämän kehityksen perussyynä, jota me saamme etsiä ainoastaan taloudelliselta alalta.

Tätä johtonuorana käyttäen me löydämme polun tästä ristiriitaisuuksien ryteiköstä, johon täytyy joutua jokaisen, joka tahtoo kolmikymmenvuotista sotaa arvostellessaan käsitellä sitä joko yksinomaan uskonnolliselta kannalta tai taas jättää uskonnon kokonaan huomioon ottamatta. Marxin sanoja käyttääksemme, on tehtävä ero taloudellisten tuotannonehtojen aineellisen mullistuksen ja niiden ideologisten muotojen välillä, joissa ihmiset pääsevät tietoisiksi tästä taistelusta ja suorittavat sen. Nämä muodot olivat seitsemännellätoista vuosisadalla etupäässä uskonnollisia, eivät enää tosin niin uskonnollisia kuin kuudennellatoista vuosisadalla, mutta kuitenkin vielä paljoa uskonnollisempia kuin kahdeksannellatoista vuosisadalla, jonka lopussa Ranskan vallankumous ensimäisenä kokonaan riisui yltään uskonnollisen vaipan ja tapahtui puhtaasti maailmallisissa ajatusmuodoissa. Mutta jos kysytään, miksi Europan luokat ja kansat kuudenneltatoista vuosisadalta aina kahdeksannelletoista saakka pääsivät tietoisiksi aineellisista vastakohdista juuri uskonnollisissa muodoissa, niin kuuluu vastaus: sen takia, että kristillinen kirkko oli Rooman-maailmanvallan kukistuessa pelastanut näille luokille ja kansoille Vanhanajan sivistyksen jätteet, että se oli vuosituhannen johtanut Europan länsimaiden aineellista elämää, että se oli täten myöskin täyttänyt tämän elämän uskonnollisella hengellä.

Keski-ajan kirkko oli uskonnollisissa muodoissaan taloudellinen mahti. Tämän mahdin täytyi kukistua kun sen erikoiset tuotantoedellytykset, nimittäin feodalinen järjestys hajosi. Ja nämä feodaliset tuotannon edellytykset hajosivat sitä auttamattomammin, mitä nopeammin kapitalistinen tuotantotapa kehittyi. Kommunistisen manifestin ilmestymisen jälkeen on tätä maailmanhistoriallista prosessia käsitelty niin perinpohjaisesti sosialistisessa kirjallisuudessa, että meidän täytyy edellyttää lukijamme sen tuntevan Valtava mullistus tuotantotavassa muutti pohjiaan myöten Europan kansojen aseman keskiaikaiseen kirkkoon nähden. Oltuaan feodalisen tuotannon vipusin, muuttui tämä kirkko nyt kapitalistisen tuotannon esteeksi. Se ei enää suorittanut entisiä palveluksiaan, mutta vaati kuitenkin palkan näistä palveluksista kuten ennenkin. Sitä itsepintaisemmin piti se kiinni tästä mahdista, mitä enemmän se oikeus, joka ennen oli ollut sen mahdin takana, muuttui tyhjäksi savuksi vain. Roomalainen kirkko imi kansojen suonista viimeisenkin veripisaran ja niiden luista viimeisenkin ytimen. Kaikille niille kävi välien selvitys paavinvallan kanssa kiertämättömäksi välttämättömyydeksi.

Taistelu uskonnollisissa muodoissa hallitsevaa taloudellista mahtia vastaan voi tapahtua ainoastaan taloudellisena vastarintana uskonnollisissa muodoissa. Jumaluusoppi oli Keskiajalla ottanut valtoihinsa kaiken ajattelun, kaiken opetuksen, kaikki tieteet, mikäli silloin voitiin tieteistä puhua. Tosin pääsi humanismissa jo puhtaasti maailmallinen sivistys alulle, mutta se oli vain kaviaaria kansalle. Humanismi ei voinut hankkia hallitseville luokille edes tarpeellista virkamiehistöä; niiden oli pakko yhä vieläkin turvautua hallitus- ja hallintotarkotuksissa papiston apuun. Ja vielä enemmänkin: keskiaikaisen kirkon rappio aiheutti uskonnollisten intohimojen kohoamista. Katolinen papisto on tavallaan yhtä oikeassa väittäessään, että uskonpuhdistuksen

„puhdas oppi“ on ollut tienä sosialidemokratian jumalattomuuteen, kuin protestanttinen papisto tavallaan on oikeassa väittäessään, että „puhdas oppi“ on aiheuttanut uskonnollisen tunteen sisäistymistä ja syventymistä, vieläpä katolisessa kirkossakin. Katolinen papisto katsoo vain hiukan pidemmälle kuin protestanttinen.

Mitä korkeammalle kapitalismi kehittyi ja sen mukana yhteiskunta ja luonnontiede, sitä enemmän paljastuivat yhteiskunnan ja luonnon elämänprosessin salaisuudet, ja sen kautta kuivuivat kaiken uskonnon juuret. Mutta nämä juuret saivat aluksi uutta elinvoimaa, kun uusaikainen raha- ja teollisuustalous alkoi hävityksen kamalin kauhuin päästä voitolle keskiaikaisesta luontaistaloudesta ja kun kansat eivät muuten kuin yliluonnollisten voimien rangaistuksena voineet selittää tätä vallankumousta, joka ruoski niitä tuliruoskallaan. Seurauksena oli synkkä ja julma uskonkiihko, jollaista Keskiajan elämäniloinen katolilaisuus ei koskaan ollut nähnyt. Se näytti muuttavan Länsi-Europan hulluinhuoneeksi, jonka juuri kolmikymmenvuotisessa sodassa sen noidutut asukkaat sytyttivät kaikista nurkistaan palamaan. Mutta sen täytyi kuitenkin kapitalistisen tuotantotavan kehittyessä kadota, ja kolmikymmenvuotisen sodan aikoina olivat hallitsevat luokat jo enemmän tai vähemmän selvillä siitä, että maailmaa hallitsevat taloudelliset tosiasiat eivätkä niiden uskonnolliset heijastuskuvat.

Mutta kun nyt Europan kansojen ja Keskiajan paavillisen maailmanvallan välien selvitys tapahtui uskonnollisissa muodoissa, niin täytyi näiden muotojen vaihdella aina vastarinnan laadun ja voiman mukaan. Ja mikä pitää paikkansa yksityisiin kansoihin nähden, pitää paikkansa myöskin yksityisiin luokkiin nähden kansojen keskuudessa. Kolmanneltatoista vuosisadalta alkaen aina seitsemännelletoista saakka esiintyy lukematon joukko kirkkoja ja lahkoja, jotka kaikki irtautuvat Romasta, mutta joiden irtautuminen tapahtuu aina niiden takana olevien

aineellisten etujen mukaan mitä erilaisimmilla tavoilla. Kaikki yritykset kuvata näiden vuosisatojen uskontohistoriaa ideologiselta katsantokannalta puhtaina henkisinä taisteluina johtavat mitä huvittavimpaan tai myöskin mitä auttamattomimpaan sekaannukseen, joka ei suinkaan ole pienin silloin, kun katolilaisuus pannaan näyttelemään pirun ja protestanttismi enkelin osaa. Kansat, jotka jäivät katolisiksi, ravistivat Rooman ylivallan niskoiltaan samoin kuin nekin kansat, jotka kääntyivät protestanttismiin ja katolinen uskontunnustus saattoi merkitä yhtä korkeata sivistyksen kuin protestanttinen raakalaisuuden astetta. Ylipäätään on totunnainen katolilaisuuden ja protestanttismin välinen vastakohta vanhan ja uuden kirkon, Keskiajan ja Uudenajan merkityksessä aivan hedelmätön ja tyhjääsanova, kuten näemme heti kun rupeamme tarkastelemaan kolmikymmenvuotisen sodan uskonnollisia vastakohtia.

Seitsemännentoista vuosisadan ensimmäisen puoliskon kolme suurta uskonnollista virtausta olivat jesuitismi, kalvinismi, luterismi. Kaikki kolme olivat uusia kirkkoja, jotka erosivat vanhasta kirkosta niinkuin kapitalistinen tuotantotapa feodalisesta. Kaikki kolme ovat syntyneet yhteisellä pohjalla. Kalvinismi ja luterismi eroavat toisistaan ideologisesti ainoastaan dogmatisten hiuksenhalkomisten: *merkitsevätkö* leipä ja viini herranehtoollisessa Jesuksen ruumista ja verta vai *ovatko* ne sitä, ja muiden samantapaisten kautta. Loyola joutui Jesuksen seuran perustamiseen sieluntaisteluiden kautta, jotka ovat niin Lutherin siuluntaistelujen kaltaisia kuin muna on toisen näköinen. Kumpikin ryhtyi kapinoimaan vanhojen munkkikuntien laiskuutta vastaan, kumpikin hylkäsi liialliset uskonnolliset hartauden harjoitukset. Mitä puhutaan jesuiittain kaikkeenalistuvaisuudesta, sen kaiken me tapaamme yhtä räikeässä ja vieläpä räikeämmässäkin muodossa luterilaisten kirkkoisäin vaatimuksissa. Sitävastoin vaati Loyola „kristityn vapautta“ yhtä jyrkästi ja vielä jyr-

kemmin kuin Luther, sillä kaikesta jyrkästä kuristaan huolimatta suosi ja edisti Jesuksen seura jäsentensä yksilöllistä itsenäisyyttä. Että nämä uskontojen erilaisuudet olisivat johtaneet kolmekymmenvuotiseen sotaan, kukoistavien maiden hävitykseen, miljonain ja yhä uusien miljonain ihmisten teurastukseen, se näyttää toisinaan olevan mahdollista ainoastaan hulluinhuoneessa. Mutta näiden erilaisuuksien takana olivat silloisen Europan taloudelliset vastakohdat.

Jesuitismi oli kapitalistisella pohjalla uudistettua katolilaisuutta. Kapitalistisesti kehittyneimmissä maissa, kuten Espaniassa ja Ranskassa, olivat kapitalistisen tuotantotavan tarpeet synnyttäneet suuria yksinvaltoja, joiden lähimpänä pyrintönä ei voinut olla muu kuin Rooman riistämisestä vapautuminen, mutta jotka eivät myöskään millään muotoa tahtoneet rikkoa välejään Rooman kanssa. Sen jälkeen kun Ranskan ja Espanian kuninkaat olivat taloudellisesti vapautuneet Rooman vallasta, niin etteivät paavit ilman heidän suostumustaan saaneet viedä heidän maistaan penniäkään, olivat he taas kirkon uskollisia poikia, voidakseen sellaisina käyttää kirkollista valtaa omia hallitsemistarkotuksiaan palvelemaan. Siitä Ranskan ja Espanian kuninkaiden loppumattomat sodat Italian omistuksesta. Jos katolinen kirkko tahtoi pysyä maailmanherraksi kelpaavana, täytyi sen siirtyä feodalistiselta pohjalta kapitalistiselle, ja tästä siirtymisestä piti Jesuksen seura huolen. Jesuitismi sopeutti katolisen kirkon uusiin taloudellisiin ja politisiin oloihin. Klassillisilla opinnoilla, sen ajan korkeimmalla sivistyksellä, järjesti se uudelleen koko koululaitoksen; siitä tuli koko maailman suurin kauppayhtiö, jolla oli konttoreitaan kaikissa tunnetuissa maissa; se hankki ruhtinaille neuvonantajia, jotka palvellen hallitsivat. Sanalla sanoen, jesuitismista tuli katolisen kirkon liikkeelläpitävä voima, kun taas paavinvalta vaipui italialaiseksi ruhtinaskunnaksi, joka, maailmallisten mahtien leikkipallona, koetti

näiden keskenään kamppailevista eduista nyppiä itselleen mahdollisimman paljo maallista hyötyä.

Loyola ja hänen ensimmäiset toverinsa olivat kotoisin Espaniasta, pitkät ajat olivat jesuitat tunnettuja Europassa ainoastaan espanialaisten pappien nimellä. Ja tämä on helposti selitettävissä. Espania oli kuudennellatoista vuosisadalla ensimmäinen maailmanvalta. Espanian kuninkaalla Karl V:llä oli myöskin Saksan keisarikruunu, hän oli Italian valtias, hänellä oli käytettävissään molempain Indiain aarteet. Hänen ei tosin onnistunut jättää Saksan keisarikruunua perinnöksi pojalleen, mutta siitä huolimatta jäi Filip vieläkin aikansa mahtavimmaksi hallitsijaksi; Saksassakin jäivät hänen haltuunsa rikkaat Alamaat ja Burgundin vapaakreivikunta, nykyinen Franche-comté. Ensimmäisenä maailmanmahtina täytyi Espanian olla ehdottomin yksinvalta, ja ehdottomimmaksi yksinvallaksi pääsi se kirkon mahtikeinojen avulla; etenkin oli inkvisitioni uskonnollisten muotojen varjossa pelottava ase kuningasvallan käsissä. Mutta juuri se, mikä auttoi Espanian kuningasvallan niin nopeasti voitolle ranskalaisesta kilpailijastaan, hävitti samalla sen voiman varsinaiset lähteet. Ehdoton yksinvalta vastasi ainoastaan vissin ajan, mutta ei suinkaan jatkuvasti, kapitalistisen tuotantotavan etuja. Rikkaille kaupungeille ei se ollut tarkotus, vaan ainoastaan keino, ja heti kun se aikoi asettua tarkotukseksi, muistuttivat ne sangen pontevasti, että se oli olemassa ainoastaan näiden armosta. Tässä taistelussa voi voitto käydä ehdottomalle yksinvallalle vielä turmiollisemmaksi kuin tappio. Filipin hallitessa alkoi Espanian maailman mahti Alamaiden kaupunkien kapinan haavottamana vuotaa verensä kuiviin, mutta jo viisikymmentä vuotta aikaisemmin oli voitto, jonka Karl V sai Espanian kunnista Villalarin luona ja espanialaisten kaupunkien hävitys, jolla inkvisitioni tätä voittoa täydensi, luoneet ne edellytykset, jotka tulivat pyyhkimään Espanian pois Europan suurvaltojen riveistä.

Se uskonnollinen lippu, jonka alla Alamaiden kaupungit ryhtyivät taisteluun espanialaisten absolutismia, rajatonta hallitsijavaltaa vastaan, oli kalvinismi. Se oli myöskin Ranskan kaupunkien lippu ranskalaista absolutismia vastaan. Rikkaan kauppakaupungin Génèven lapsena vastasi se kansanvaltaisen kirkkosääntönsä kautta edistyneitten kaupunkilaisporvarien etuja. Vastakohdaksi absoluuttis-kapitalistiselle Jesuksen seuralle voi sitä nimittää porvarillis-kapitalistiseksi uskonnoksi. Tämän kanssa ei ole ollenkaan ristiriidassa se seikka, että osa aatelistoa Ranskassa ja Alamaissa omaksui kalvinismin. Heidän etunsa olivat enemmän tai vähemmän samoja kuin kapinallisten kaupunkien ja he taistelivat sen takia saman lipun alla. Mutta aina missä kalvinismi esiintyy innostavana ja kiihkottavana mahtina, ovat sen juuret kaupungissa, ovat porvarilliset edut taistelun johdossa. Kun Richelieu kuusi vuotta kolmikymmenvuotisen sodan alkamisen jälkeen otti Ranskan valtioperäsimen käsiinsä, voitti hän helposti hugenottien aateliset ainekset, mutta niiden kaupunkilaisainesten kanssa täytyi hänen käydä itsepintaista sotaa, kunnes hän vuonna 1628 neljätoistakuukautisen piirityksen jälkeen vallotti heidän päälinnotuksensa La Rochellen. Richelieu, vaikka olikin roomalaisen kirkon kardinaali, oli kuitenkin verrattomasti paljo korkeammalla historiallisen kehityksen asteella kuin sata vuotta aikaisemmin Espanian kuningas Karl V. Hän ei hävittänyt Ranskan kaupunkeja sen jälkeen kun hän oli ne pakottanut alamaisuuteen, vaan teki niiden kanssa sovinnon tyydyttämällä ne niiden valtiolliset vaatimukset, joita ne voivat taloudellisten voimasuhteiden pohjalla esittää. Tämä oli syvimpänä syynä siihen, miksi Ranska nyt niin nopeasti anasti mahtiaseman Europassa espanialaiselta kilpailijaltaan.

Lopuksi oli luterismi taloudellisesti takapajulle jääneiden maiden uskonto, maiden, joita Rooma oli enin riistänyt, mutta jotka eivät ollenkaan voineet ajatella

Rooman hallitsemista tai Rooman tuhoamista, joiden siis piti täydellisesti rikkoa välinsä Rooman kanssa, mutta jotka eivät ollenkaan voineet tai voivat ainoastaan välillisesti ottaa osaa suuriin maailmantaisteluihin sen perinnöstä. Luterismi vallitsi Saksan pohjois- ja itäosissa, Tanskassa ja Ruotsissa. Nämä ovat maita, joissa kaupunkien kehitys oli suhteellisen heikko ja joissa aatelistolla oli luja mahtiasema. Kapitalistinen kehitys nousee täällä vasta hitaasti feodalisesta kaaoksesta, sekasorron tilasta. Se ei luo vielä vallankumouksellista porvaristoa, sitä vastoin tekee se maanherrasta kartanonherran, ritarista tavaratuottajan: kirkko maksaa tiloillaan ja talonpoika rajattomalla kurjuudellaan „puhtaan opin" kekkerit. Hallitsija ei ole itsevaltias, hänen valtaansa rajottavat säädyt: kirkkotilojen ryöstössä täytyy ruhtinaan jakaa saalis aateliston kanssa; sotilaita ja veroja, absolutismin voiman perusteita, myöntävät aateliset ainoastaan siinä määrin kuin heidän etuihinsa sopii; luokkataistelusta ruhtinaiden ja aateliston välillä kehittyy muuten suotuisissa oloissa sellainen yksipuolinen sotilasmonarkia, jollainen oli Ruotsi seitsemännellätoista ja Preussi kahdeksannellatoista vuosisadalla. Näitä takapajulle jääneitä oloja vastaavasti on luterismi myöskin takapajulla oleva uskonto. Kalvinin pääoppi armovalinnasta ja Lutherin pääoppi autuudesta ainoastaan uskon kautta heijastavat kumpikin sen tosiasian aikaan saaman vaikutelman, että kapitalistinen tuotantotapa mullistaa, järkyttää ja panee ylös alaisin kaikki perinnäiset olot ihmisen toiminnasta. Ihmisen toiminnasta ei riipu hänen kohtalonsa, vaan jumalan päätöksestä, jonka perille ihminen ei voi päästä. Mutta Kalvinin oppi on historiallisesti paljo kehittyneempi. Hänen armovalintansa ei jätä ihmiselle ylipäätään mitään valinnan varaa; jumala ratkaisee onko ihminen syntynyt ikuiseen autuuteen vaiko ikuiseen kadotukseen, ja tässä on jo nerokas aavistus siitä, mitä Lassalle lausuu kapitalistisesta tuotantotavasta sanoilla: „Toiset tulevat heitetyiksi korkealle tässä pe-

lissä, jota hänen kanssaan lkeikivät tuntemattomat ja sitä hallitsemattomammat mahdit, korkealle rikkauden syliin; sadat taas syöstään köyhyyden kuiluun, ja yhteiskunnan yhteisratas kulkee muovaillen ja rutistaen heidän tekojensa, heidän ahkeruutensa ja heidän työnsä yli". Sitä vastoin antaa Lutherin ainoastaan uskon eikä hyvien töiden kautta saavutettavissa oleva autuus yhdeltä puolen kirkon tilat, jotka olivat määrätyt hyviä töitä varten, alttiiksi ruhtinasten ja junkkarien ryöstönhimolle ja viekottelee kirkolta uskovien lahjat, toiselta puolen avaa se kuitenkin vielä ihmiselle hänen tahtonsa kautta takaportin taivaaseen: nimittäin, jos hän *uskoo*, jos hän tallaa jalkoihinsa „järki porton", jos hän alistuu siihen, mitä luterilaiset papit junkkarien ja ruhtinasten palveluksessa heiltä vaativat. Sillä ruhtinaat ovat luterilaisen kirkon piispoja, junkkarit sen suojelijoita; tässäkin eroaa luterismi valtavasti kalvinismin kansanvaltaisesta, vieläpä tasavaltaisestakin kirkkosäännöstä. Luterilaisen kirkon „henkisestä elämästä" ei tarvitse tämän jälkeen paljoakaan puhua: se oli typerää pappienkinastelua, josta hollantilaiset kalvinistit sanoivat karkeasti mutta sattuvasti, että se oli „enemmän kuin eläimellistä tyhmyyttä".

Näin paljo kolmikymmenvuotisen sodan aikaisista suurista uskonnollisista päävirtauksista. Huomattakoon, juuri tämän määrätyn ajan virtauksista. Sillä samoin kuin taloudelliset olot ovat alituisessa liikkeessä, niin ovat uskonnotkin, jotka ovat niiden ideologinen ilmaus. Ei kaikki, mitä voi sanoa jostakin uskonnosta jonakin määrättynä aikana, pidä paikkaansa samaan uskontoon nähden jonakin toisena aikana. Meidän tehtävänämme oli määrätä jesuitismin, kalvinismin ja luterismin sisältö määrätyssä ajankohdassa, tehdä niin sanoaksemme historiallinen poikkileikkaus. Mutta osoittaaksemme, että käsityksemme, jos saamme tätä ilmaisutapaa käyttää, pitää paikkansa myöskin halkileikkauksessa, sallittakoon meidän luoda lyhyt silmäys Englantiin. Kuten Ranska

ja Espania oli Englantikin jo verrattain aikaisin päässyt taloudellisesti riippumattomaksi paavinistuimesta ja sen mukaisesti tahtoi se, kuten nuo toisetkin maat, hallita Roomaa, mutta ei suinkaan särkeä siteitään sen kanssa. Kuningas Henrik VIII kirjotti raivoisia riitakirjotuksia Lutheria vastaan. Mutta hän ei voinut mahdissa läheskään kilpailla Espanian ja Ranskan kanssa; hän ei voinut pakottaa paavia, joka enimmäkseen oli espanialaisissa käsissä, tottelemaan tahtoansa. Sen takia julisti hän itsensä Englannin valtiokirkon pääksi, anasti kirkon tilat itselleen ja hovilaiskätyreilleen, perusti muodoiltaan katolisen mutta periaatteeltaan luterilaisen valtiokirkon, joka valtavasti vahvisti hänen itsevaltiuttaan, mutta tuotti kansanjoukoille sitä vastoin mitä sietämättömimpiä epäkohtia. Senpä takia tapahtuikin hänen tyttärensä ja seuraajansa hallitessa täydellisesti vapaaehtoisena kansanliikkeenä katolisen kirkon palauttaminen. Mutta tämän katolismin sisäinen olemus oli täydellisesti muuttunut; se ei merkinnyt enää vanhaa, iloista Englantia, vaan Espanian yliherruutta, mikä oli yhä kasvavassa ristiriidassa Englannin kauppaetujen kanssa. Turhaan koetti kuningatar Mary pestä tämän vastakohdan kerettiläisverella, jota hän virtoina vuodatti; ainoastaan hänen aikainen kuolemansa esti häneet yhtä julmasti kukistumasta, kuin hän ilolla tervehdittynä oli valtaistuimelle noussut. Hänen sisarensa ja seuraajattarensa Elisabeth palautti yleisen riemun kaikuessa heti valtiokirkon, se on, nosti englantilais-protestanttisen lipun espanialais-katolista vastaan. Hänen pitkän hallituksensa aikana alkoi Englanti voimakkain askelin kohota merien valtiaaksi. Siitä Englannin porvariston hävittämätön innostus ja ihailu „neitsyeellistä ja protestanttista kuningatarta“ kohtaan, vaikka tämä älykäs henkilö antoi uskonnolleen ainoastaan saman arvon kuin neitsyydelleenkin, nimittäin ei lainkaan arvoa. Mutta mitä pikemmin Englannin meriherruus kehittyi, sitä nopeammin kehittyi myöskin Englannin kaupunkien mahti,

jotka Elisabethin ahdasjärkisdespoottisten seuraajain aikana jo pyrkivät puhdistamaan niskoiltaan itsevaltiuden iestä ja ottivat tasavaltalaisten tarkotustensa uskonnolliseksi lipuksi kalvinismin. He nimittivät itseään puritaaneiksi, puhdistajiksi, koska he tahtoivat puhdistaa valtiokirkon sen katolisista ja luterilaisista aineksista. Mutta porvarillinen vallankumous päättyi sovitteluihin! Aatelisto ja kaupungit loivat uuden yksinvallan. Senmukaisesti jäi valtiokirkkokin edelleen voimaan, sitä vain voimakkaasti kalvinisoitiin.

Näin tarkasteltuamme silloisten uskontojen tyypillisiä perusmuotoja palaamme nyt Saksan oloihin.

III. Saksan uskonpuhdistuksen ajanjaksot.

Saksan uskonpuhdistuksen kehitys riippuu kahdesta taloudellisesta tosiasiasta. Ensiksikin esti Saksan eri osien taloudellisten etujen ristiriita suuren kansan syntymistä. Etujen vastakohdat Saksan eteläisten ja pohjoisten, itäisten ja läntisten osien välillä olivat niin suuret, ettei voinut muodostua yhtenäistä keskusvaltaa sanan uusaikaisessa merkityksessä. Päinvastoin kuin Espaniassa, Ranskassa ja Englannissa, ei kruunu Saksassa kukistanut feodaliajan suuria vasalleja, vaan edelleen oli suurilla vasalleilla etua kapitalistisen tuotantotavan ensi vaikutuksista ja he muodostuivat niin sanoaksemme uusiaikaisiksi ruhtinaiksi, kun taas keisarius rappeutui feodalisessa avuttomuudessaan. Mutta toiselta puolen taas johti tavaratuotannon kehitys uusien menekkialueiden ja kauppateiden etsimiseen, niihin suuriin maantieteellisiin löytöihin, jotka siirsivät maailmankaupan Itämeren ja Välimeren rantamilta Atlannin valtameren rannikoille ja sen kautta raivasivat tietä sekä Etelä- että Pohjois-Saksan kaupunkien rappeutumiselle ja ylipäätään koko Saksan köyhtymiselle. Jollei aina ota huomioonsa näitä taloudellisia tosiasioita, ei voi koskaan oikein ymmärtää Saksan uskonpuhdistusta.

Se jakaantuu neljään ajanjaksoon, joista ensimmäinen kestää vuoteen 1525, suuren talonpoikaiskapinan kukistamiseen saakka. Tämän ajanjakson aikana tapahtui Rooman ikeen särkeminen, josta oli enemmän tai vähemmän suurta etua kaikille luokille, papiston suuri joukkokin niihin luettuna, sekä yksityisten luokkien turhiin rauenneet yritykset muuttaa Roomasta vapautumi-

nen kansallisen valtion syntymiseksi. Tämän yrityksen onnistumisen ensimmäisenä edellytyksenä oli ruhtinaiden mahdin murtaminen, ja tämä edellytys olisi ollut olemassa, jos kaupungit olisivat olleet kyllin voimakkaat ryhtyäkseen taistelun johtoon ja kootakseen muut ruhtinaille vihamieliset ainekset, alemman aatelin, talonpojat, kaupunkien alikerrokset, palvelijat yhteisen lipun alle. Mutta siihen kaupungeilla ei ollut voimaa eikä sen mukaisesti myöskään tahtoa; ne heiluivat avuttomina edes takaisin. Näin masensi ruhtinaiden mahti yksityiset kapinat, ensiksi Huttenin ja Sickingenin johdolla alkaneen alemman aatelin, sitte talonpoikain ja kaupunkilaisplebeijien kapinan. Aatelisten kapinan verisessä kukistamisessa ja talonpoikais-kaupunkilaisten kumousyritysten katalassa teurastuksessa olivat katoliset ja protestanttiset, hengelliset ja maalliset ruhtinaat aivan yksimielisiä.

Saksan uskonpuhdistuksen toinen ajanjakso kestää vuodesta 1525 vuoteen 1555, Augsburgin uskonrauhaan saakka. Sen kuluessa tapahtuivat voitokkaiden ruhtinaiden saalis ja ryöstöretket ja heidän täydellinen vapautumisensa keisarin vallan alta. Katolinen kirkko Saksassa oli hyvin rikas, niinpä kuului sille vähintään kolmannes maasta. Ruhtinaiden „uskonpuhdistukset“ olivat vain kirkon aarteiden ryöstämistä. Talonpoikaissodan suureen suoneniskuun saakka oli Saksan uskonpuhdistuksella ollut vallankumouksellinen luonne, jota Lutherinkaan ei ollut onnistunut kokonaan välttää; ei tarvita edes varsin nokkelaa yleisen syyttäjän järkeä nykyisen rikoslain perustalla ja sillä mitalla, jolla heikäläiset sosialidemokratiselle sanomalehdistölle mittaavat, noukkimaan Lutherille hänen kirjotuksistaan joitakuita satoja vuosia vankeutta ja joitakuita kymmeniä vuosia kuritushuonetta. Tämän ensimmäisen jakson aikana eivät ruhtinaat olleet ollenkaan uskonpuhdistuksen johdossa; Lutherin suojelijakin, Saksin vaaliruhtinas Friedrich, katseli hyvin epäluuloisesti joukkojen liikettä ja hän oli

kuitenkin seurasta siivoin: ainoa, joka ei ottanut osaa siihen likaiseen kaupusteluun, jolla muut vaaliruhtinaat kauppasivat Saksan keisarikruunua enin tarjoavalle ulkomaalaiselle, juuri siihen aikaan kun kautta kansan leimahti liekkiin mahtava kansallisen itsenäisyyden innostus. Vasta kun vallankumouksellinen tuli oli sammutettu talonpoikain verellä, alkoivat ruhtinaat „puhdistaa uskoa", se on, julistaa itsensä maakirkkojensa ylimmiksi piispoiksi, muovailluttaa luterismia hovisaarnaajillaan heikkopäisen alamaisymmärryksen uskonnoksi ja ennen kaikkea anastaa itselleen rikkaita kirkkotiloja.

Luokaamme katsaus, ottaaksemme joku esimerkki, Hohenzollereihin! Kuudennentoista vuosisadan alussa oli tämä saksalainen ruhtinassuku jakaantunut kahteen haaraan: markkilaiseen vaaliruhtinashaaraan ja frankkilaiseen haaraan, joka hallitsi Ansbachin ja Bayreuthin seuduilla. Markkilaiseen haaraan kuului Joachim I, Brandenburgin vaaliruhtinas, ja hänen veljensä Albrecht, Mainzin arkkipiispa ja vaaliruhtinas. Se haara oli osakas siinä anekeinottelussa, jota vastaan Luther nousi, anekeinottelussa, jonka tulot se jakoi paavinistuimen kanssa ja pysyi sen takia paaville uskollisena. Pyövelin miekalla koetti Joachim ylläpitää katolista uskontoa Brandenburgin väestössä, joka, köyhää kun oli, oli heti irtautunut Rooman riistosta ja kääntynyt protestanttiseksi. Häntä vaivasi kyllästyttämätön ahneus ja kirkkotilat eivät olleet juuri Brandenburgissa niin merkitseviä, että ne olisivat voineet hänen silmissään himmentää paavin, Ranskan ja Espanian rahojen kimmellyksen. „Ahneuden isäksi" nimittivät häntä epätoivoisina ranskalaiset ja espanialaiset kaupanhierojat, joita hän, ruhtinaallisen kunniansa yltä ja alta tahraten, tehtäessä kauppoja Saksan keisarin kruunusta ovelimpana keinottelijana hieroi toisiaan vastaan ja kyni kumpaakin aivan yhtä omantunnon tarkasti. Aivan samallaista peliä piti Mainzissa hänen veljensä Albrecht, joka Joachimin suoran todistuksen mukaan „tavotteli ainoas-

taan kultaa ja voittoa kaikin keinoin". Hän ei pysynyt uskollisena Roomalle eikä ruvennut sille uskottomaksikaan, vaan pysytteli „kahden akselin varassa", kuten Luther sanoi. Rooman kirkon kardinaalina ja ja valtakunnan ensimmäisenä hengellisenä ruhtinaana kiskoi hän Roomasta, mitä Roomasta oli saatavissa, ja saksalaisesta maastaan imi hän sen, mitä siitä vain saattoi imeä, etenkin siten, että hän salli asujainten kääntyä luterismiin ehdolla, että he maksoivat hänen velkansa tai suorittivat muuten suuria rahasummia.

Frankkilaiset Hohenzollerit sitä vastoin kääntyivät jo varsin aikaisin protestanttismiin. Heidän päämiehensä oli rajakreivi Friedrich, vanha herra tosin jo, mutta kuitenkin mies, jonka murtumaton terveys näytti hänen toivorikkaista pojistaan anteeksiantamattomalta rikokselta. Eräänä kauniina iltana kävivät he häneen käsiksi ja heittivät nälkätorniin, jonka jälkeen vanhin veljeksistä, Kasimir, otti käsiinsä hallituksen. Sivumennen sanoen oli tämä summittainen valtaistuimelle nousemistapa hyvinkin suosittu saksalaisten ruhtinasten keskuudessa; Baijerin Wittelssbach Ludwig Kyssäniska teki aivan samoin isälleen. Mutta joukot eivät vielä kuitenkaan täysin ymmärtäneet tällaista tunteikasta ruhtinaspolitiikkaa, ja peläten murisevia alamaisiaan salli Kasimir „saarnata evankeliumia oikean ja todellisen ymmärryksen mukaan selvänä ja puhtaana". Korvaukseksi tyydytti ensimmäinen protestanttinen Hohenzoller pian sen jälkeen puhjenneessa talonpoikaissodassa salamurhaajahimojaan sitä perusteellisemmin. Hän hieroi aluksi kauppoja kapinallisten talonpoikain kanssa ja kavalsi sitte heidät katalasti; hänen erikoisalansa pyövelinammatissa oli silmäin puhkaiseminen vangeiksi joutuneilta talonpojilta ja heidän sen jälkeen avuttomina maantielle ajaminen. Hänen seitsemän veljeänsä joko jäivät katolisiksi tai kääntyivät protestanttiseen uskoon aina sen mukaan, missä voivat tehdä parempia kauppoja. Paraan kaupan teki kolmas veli Al-

brcht. Hän valitutti itsensä Saksan ritarikunnan suurmestariksi, jonka ritarikunnan vallan alaisena oli nykyinen Itä-Preussi, mutta pisti sitte valansa ja sanansa syöjänä tämän ritarikuntavaltion omaan taskuunsa ja kävi sitte saksalaisena ja protestanttisena miehenä, turvatakseen julkean kirkonryöstönsä, Puolan katolisen kuninkaan ylivallan alaiseksi — sillä nerokkaalla perustelulla, että „tällaista teeskentelyä voipi harjottaa hyvällä omallatunnolla jumalallisen opin edistämiseksi".

Sillä välin olivat markkilaiset Hohenzolleritkin jo mieltyneet „jumalalliseen uskoon". Kun Joachim I vuonna 1535 kuoli, jätti hän Brandenburgin molemmille pojilleen. Joachim II sai varsinaisen Vaalimarkin, vaaliruhtinaskunnan, ja Hans Uudenmarkin. Tämä nuorempi veli oli saanut hiukan kapean osan ja sen takia vaivasi häntä, kuten muuan hänen aikalaisensa on sanonut, „kyllästyttämätön kirkollisten tilojen nälkä ja jano". Hän kääntyi heti protestanttiseksi, vaikka hän oli luvannut isälleen „ruhtinaallisen arvonsa, kunniansa ja uskollisuutensa kautta oikein vannotulla valallaan" pysyä katolisena. Aivan niin yksinkertaisesti ei vanhempi veli voinut järjestää asioitaan. Joachim II oli ruhtinas, josta, jos hän olisi ollut Welf, Wettin tai Wittelsbach, hohenzollerilainen historiankirjoittaja Treitschke olisi sanonut, että hän „synnillisessä tuhlauksessa kulutti heimomaansa hien". Hänen loistonhimonsa, hänen metsästyksensä, hänen eläintenärsytyksensä, hänen rakennuksensa, hänen kullantekonsa, hänen rakastajattarensa nielivät mittaamattomia summia. Viiden vuoden aikana oli Joachim II tuhlannut isänsä haalimat aarteet, vieläpä kasannut itselleen silloisissa oloisissa suunnattoman kuudensadantuhannen guldenin suuruisen velkakuorman. Joachim II alkoi tuntea kovaa ruokahalua kirkkotiloja kohtaan ja tätä ruokahalua kiihottivat vielä vahvasti säädyt, se on, junkkarit, jotka kieltäytyivät pitämästä huolta ruhtinaallisten velkojen maksamisesta, jollei Joachim tahtonut yhdessä heidän

kanssaan puhdistaa kirkon aarteita. Tämän lisäksi tuli vielä muuan seikka. Joachim oli Puolan kuninkaan vävy, jolta hän sukulaisuutensa perusteella Preussin ensimmäisen herttuan kanssa, jolla ei ollut yhtään poikaa, toivoi saavansa läänitykseksi tämän Hohenzollersuvun uusimman anastuksen. Mutta voidakseen päästä Preussin herttuoiksi täytyi Brandenburgin vaaliruhtinasten kääntyä protestanteiksi; katolilaisina eivät he luonnollisesti voineet hallita katoliselta kirkolta ryöstettyä maata.

Mutta näitä syitä vastassa toisella puolen oli olemassa syitä toisellakin puolen. Huomioon oli otettava myöskin keisari Karl V:nnen armo ja suosio, jolla, kuten Joachim II tiesi isänsä elämästä ja teoista, oli käytettävissään runsaita apulähteitä, unohtaa ei saanut myöskään Puolan kuningasta Sigismundia, joka oli kiivas katolilainen ja olisi tyttärensä miehen kirkosta luopumisesta niin katkeroitunut, ettei olisi suinkaan antanut Preussin herttuakuntaa läänitykseksi hänelle. Näemme siis, miten vaikea tehtävä tämä osa oli. Preussin herttuana täytyi Joachim II:n *olla* uskonnoltaan protestanttinen, mutta herttuaksi *päästäkseen* täytyi hänen pysyä katolisessa kirkossa. On tuskin mitään huvittavampaa lukemista kuin hohenzollerilaisten historianrakennusmestarien kirjat, joissa kerrotaan, miten Joachim II, perin juurin turmeltunut hurjailija, syvämielisenä ajattelijana tutkii pappiskinastelujen dogmatisia hiustenhalkomisia ja vihdoin luovan uskonnollisen neronsa voimalla synnyttää markkilaisen kirkkoreformin, johon ovat tyytyväisiä sekä Rooma että Wittenberg. Tehtävänä oli tosiaankin hautoa sellainen kirkkojärjestys, joka oli kirkkotilojen anastamiseksi ja Preussin saamiseksi „protestanttinen", mutta muussa tapauksessa pelättävissä olevan keisari Karl V:nnen ja kuningas Sigismundin epäsuosion takia „katolinen". Näiden vastakkaisten etujen lomitse puikkelehtiminen ja luovaileminen synnytti sitte markkilaisen uskonpuhdistuksen naurettavan epäsikiön

ja brandenburgilais-preussiläisen valtion „tulevaisuudesta huolehtivan protestanttisen tehtävän".

Salaa kuin varas yöllä nautti Joachim II Nikolainkirkossa Spandaussa herranehtoollista kummassakin muodossa, jota siihen aikaan pidettiin protestanttiseen kirkkoon siirtymisen ulkonaisena muotona, ja kirjotti samalla kuningas Sigismundille, ettei hän ollenkaan ajattele katolisesta kirkosta eroamista. Kääntymistään vastaavasti lähetti hän yhdeltä puolen „tarkastuskomissionin" ottamaan maan papistolta puhtaan rahan, velkakirjat, kulta- ja hopea-aarteet, hengelliset läänitykset, kirkollisen maaomaisuuden, kiinteät luostaritilat ja jättämään ne vaaliruhtinaallisille virkamiehille ja julkaisi toiselta puolen uuden markkilaisen kirkkosäännön, jota sovellettiin piispan valtaan, hengellisen oikeuden hoitoon, kirkollisiin kulkueisiin, viimeiseen voiteluun, latinalaisiin lauluihin, messuihin ja muihin „paavilaisiin seremonioihin" nähden. Vaaliruhtinaan hengellisenä neuvonantajana tässä „uskonpuhdistuksessa" oli hovisaarnaaja Agricola, josta Luther kirjotti: „Mestari Grickel voi kilpailla minkä ilveilijän kanssa tahansa. Minun neuvoni oli, että hän kaikiksi ajoiksi pidättyisi saarnavirasta ja palkkautuisi jonnekin temppujen tekijäksi; opetusvirkaan ei hän ollenkaan kelpaa. Me olemme iloisia, että olemme päässeet tästä turhamaisesta ja typerästä ihmisestä". Ryöstetyn kirkko-omaisuuden jakoi Joachim II junkkarien kanssa, jotka saivat tämän lisäksi vielä häpeällisen talonpoikain häätämisoikeuden. Korvaukseksi ottivat säädyt hänen velkansa ja myönsivät uusia veroja, joiden tuloilla Jochim voi jatkaa paheellista elämäänsä. — Kahdeksan vuotta tämän kunniakkaan „uskonpuhdistuksen" jälkeen hyväksyi Joachim II kymmentä tuhatta guldenia, jonka hänelle maksoivat katoliset ruhtinaat, ja melkoista „voitelua" vastaan, joka tuli hänen hovisaarnaajalleen Agricolalle, niin sanotun interim-tilan, väliaikatilan, se on, hän sitoutui toimeen panemaan Brandenburgissa katolisuuteen palautumisen, jonka ai-

noastaan kansan vastarinta teki tyhjäksi. Kaikista tuottavista kaupoista huolimatta jätti Brandenburgin suuri „uskonpuhdistaja", jolle joku aika takaperin tämän „käänteentekevän sivistystekonsa" takia pystytettiin muistopatsas Spandaussa, kuollessaan noin neljään miljonaan taalariin nousevan velkakuorman.

Veisi liian kauvas tämän pikku kirjan puitteiden ulkopuolelle, jos tahtoisimme esittää samallaisen näytöksen, jonka juuri esitimme Hohenzollereista, muistakin Saksan ruhtinassuvuista. Kaikessa kirjavassa ulkonaisten olojen erilaisuudessaan tapahtuivat kaikki nämä ruhtinaiden „uskonpuhdistukset" olennaisesti samalla lailla: ne olivat voitokkaan ruhtinasvallan, ja mikäli tämä oli säätyedustuksen rajottama, junkkarien ja ehkäpä vielä kaupunkien patrisienkin, jotka kaupunkien rappeutumisen takia olivat hyvin takakynnessä, saalis- ja ryöstöretkiä. Kirkkotilojen ja muun kirkonomaisuuden ryöstö ei tullut vähääkään kansanjoukkojen hyödyksi, talonpoikain ja kaupunkien työläiskerrosten hyödyksi; näitä riistettiin sitä armottomammin, mitä enemmän feodalistisen riistämisen kauhujen tilalle astuivat kapitalistisen riistämisen kauhut.

Mutta miten suhtautui keisarius tähän ruhtinasten itsenäistymiseen? Vuonna 1519 oli kaupanhieronnassa Saksan keisarinkruunusta Espanian kuningas päässyt voitolle ranskalaisesta kilpailijastaan. Karl V asettui Saksan uskonpuhdistukseen aina sen mukaan kuin paavinvalta oli taipuisa tai vastahakoinen, aina Europan valtaamissuunnitelmiensa, aina Ranskaa ja Suurturkkia vastaan käymiensä sotien mukaan milloin enemmän milloin vähemmän vastustavalle, mutta pohjil aan kuitenkin aina vastustavalle kannalle. Maailman hallitsijana ei hän saanut, enempää kuin Saksan keisarinakaan, eipä edes itävaltalaisten perintömaiden herranakaan, rikkoa välejään Rooman kanssa, vaikka hän jo aikaisin luovuttikin näiden maiden hallituksen veljelleen Ferdinandille Saksan kuninkaan arvonimellä. Saksan keisarius

oli jo ammoisista ajoista ollut mitä läheisimmissä suhteissa Rooman paavinvaltaan ja katolinen usko yhdisti itävaltalaisten perintömaiden kirjavaa kansainkaaosta sitä enemmän kun se samalla oli Saksan etumuuri turkkilaisten hyökkäyksiä vastaan. Vasta v. 1545, kun rauhanpäätökset Ranskan ja Turkin kanssa antoivat hänelle vapaat kädet, voi Karl V ajatella keisarinvallan kohottamista Saksassa ruhtinasten kukistamisen tietä tai ideologisesti ilmaistuna: Saksan uskonnollisen yhteyden palauttamista katolisen kirkon vallan alle. Mutta tuskin hän oli ryhtynyt tähän kun protestanttiset ruhtinaat opettavalla tavalla osottivat, minkä hengen lapsia he olivat. Tämä susilauma jakautui kahtia, osa liittyi keisariin, hänen mahtiaan peläten tai uutta saalista toivoen. Näin tekivät kaikki Hohenzollerit ja Wettineistä albertinisen linjan pää, herttua Moritz, joka toivoi tällä tavalla saavansa mahtavamman ernestinisen vaaliruhtinaslinjan perinnön. Näissä oloissa kukisti keisari Mühlbergin taistelussa helposti vastarinnan, jota etenkin Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich ja Hessenin maakreivi Filipp häntä vastaan yrittivät. Hän otti molemmat ruhtinaat vangiksi ja antoi herttua Moritzille vaaliruhtinasarvon ja myöskin suuren osan hänen ernestinisten serkkujensa maita. Tämän Wettinien sukuhaaran valta rajotettiin muutamiin pieniin maakaistaleisiin.

Keisarinvalta näytti täten olevan nopeasti palautettu, mutta se oli savijaloilla. Ruhtinaskuntiin hajautumisen juuret olivat liian syvällä Saksan taloudellisissa oloissa, niin ettei tätä kehitystä noin vain voitu keskeyttää. Tämä näkyi heti, kun keisari Karl V yritti poimia voittonsa hedelmiä ja turvata keisarinkruunun pojalleen Filipille. Samat ruhtinaat, jotka olivat hankkineet hänelle voiton, nousivat nyt häntä vastaan, niinpä äskenleivottu Saksin vaaliruhtinas Moritz ja frankkilainen Hohenzoller Albrecht, edellä jo mainitun isänmurhaajan ja talonpoikain pyövelin Kasimirin poika ja itsekin aikansa yleisvaarallisin murhapolttaja. Heidän oma voimansa oli

tosin liian heikko keisarin lannistamiseksi ja kuningas Ferdinand, joka tavotteli itselleen keisarinkruunua, voi antaa heille korkeintaan salaista apua. Niin ostivat he itselleen Ranskan kuninkaan liittolaiseksi häpeällisellä valtiopetoksella, jättämällä saksalaiset Metzin, Toulin ja Verdunin hiippakunnat Ranskalle. Nyt hyökkäsi Saksin Moritz Karl V:ttä vastaan, joka oleskeli Innsbruckissa, sellaisella kiivaudella, että vanheneva ja sairasteleva keisari ainoastaan töintuskin pelastui Brenner-solan kautta Italiaan. Keisarin valta luhistui nyt yhtä nopeasti kuin se oli kohonnutkin. Passaun sopimuksessa ja sen jälkeen Augsburgin uskonrauhassa saivat valtiosäädyt, se on, yksityiset ruhtinaat, uskonnonvapauden. Kirkkohajaannus jäi voimaan, samoin jäi ruhtinaiden suverenisuus voimaan. Pian sen jälkeen luopui Karl V kruunustaan ja habsburgilainen maailmanvalta hajosi. Sen ydinmaat joutuivat Karlen pojalle Filipille, kun taas Karlen veli Ferdinand, itävaltalaisten perintömaiden herrana, tuli valituksi myöskin Saksan keisarin arvoon.

Saksan uskonpuhdistuksen kolmasjakso kestää vuodesta 1555 vuoteen 1618, Augsburgin uskonrauhasta kolmikymmenvuotisen sodan alkuun saakka. Sen kuluessa jäi Saksa kokonaan syrjään suurista maailmankamppailuista, joita Länsi-Europassa kävivät keskenään Espania, Ranska, Alamaat ja Englanti: saksalaiset ruhtinaat ottivat niihin osaa korkeintaan saaliinhimoisina palkkasoturipäälliköinä, jotka olivat jokaisen vallan ostettavissa, joka vain voi maksaa puhtaassa rahassa. Melkein inhottavampia vielä kuin nämä tappelupukarit olivat ne juopporatit, jotka kotona tunkioita kaitsivat; „eilen taaskin täynnään, tänään luvannut jättää juomisen neljännesvuodeksi“, kirjotti muuan Pfalzin vaaliruhtinas, joka ei suinkaan ollut pahimpia vertaistensa joukossa. Perin pohjin turmeltunutta sukupolvea, jota mustat tihutyöt tahrasivat, joka kahlasi mitä raaimman epäsiveellisyyden liejussa! Kaupan olevat historioitsijat ovat ylistäneet tätä Saksan uskonpuhdistuksen jaksoa uskonnollisen suvait-

sevaisuuden onnelliseksi ajaksi, mikään ei saata kumminkaan olla tökerömpää kuin tuollainen historianvääristely.

Augsburgin uskonrauha rajottui katolilaisiin ja luterilaisiin; kalvinistit jäivät sen ulkopuolella. Kalvinismilla oli edustajia erittäinkin Saksan länsiosissa, Rheinin alueilla, jotka olivat verrattain korkealla sivistysasteella ja joita niiden maantieteellinen asema tempasi maailmantapausten pyörteisiin. Täälläkin oli kalvinismi juurtunut ainoastaan kaupunkeihin; Weselin kaupunki hankki itselleen ikuisen maineen urhoollisuudellaan seuraavassa jesuiittariimissä:

Genf, Wesel und Rochelle
Seindt des Teufels andere Höll'.
(Gènéve, Wesel ja Rochelle
ovat toinen helvetti perkeleell').

Sen ohella oli kalvinistisia ruhtinaitakin, mutta ne olivat myöskin sen mukaisia. Pfalzin vaaliruhtinaat, jotka maansa aseman takia olivat sekaantuneet hollantilais-espanialaisiin taisteluihin, vannoivat kahdesti kuudessakymmenessä vuodessa luopuvansa luterilaisuudesta, sitoakseen kahdesti kasvoilleen kalvinismin naamarin. Ja kun muuan pfalzilais wittelsbachilainen sukuhaara joutui Brandenburgin vaaliruhtinaan kanssa perintöriitaan eräästä rheinilläisestä maakaistaleesta, kääntyi luterilainen Wittelsbach heti paikalla katoliseksi, saadakseen kannatusta Espanialta, ja luterilaiset Hohenzollerit suoraa päätä kalvinisteiksi Hollannin avun toivossa. Kalvinismia itseään vihasivat saksalaiset ruhtinaat syvästi, etenkin juuri luterilaiset sen porvarillis-tasavaltaisten muotojen ja sisällyksen takia; luterilaiset hovipapit selittivät „sakramentteeraajien“ uskon pahemmaksi kuin Turkin uskon. Tämä oli sen tosiasian idealoginen ilmaisu, että suurturkki oli ruhtinaiden hellä suojelija ja nämä taas vihasivat kaupunkien porvarishenkeä verivi-

hollisenaan. Näin suljettiin kalvinismi Augsburgin uskonrauhan ulkopuolella.

Mutta sangen epätarkka on myöskin sanontatapa, että tämä rauha rajottui luterilaisiin ja katolilaisiin. Ennemmin rajottui se luterilaisten ja katolisten valtiosäätyjen keskinäiseen sopimukseen, etteivät vastedes enää ahdista toisiaan uskonnon takia. Jokainen valtiosääty, jokainen maan esivalta sai oikeuden järjestää uskonnon alueellaan oman mielensä mukaan. Rauha perustui periaatteeseen cujus regio ejus religio, (kenen maa sen uskonto), kenen on maa, hän saa määrätä maan asukkaiden uskonnon. Alamaisille ei uskonrauha antanut mitään oikeuksia tai korkeintaan sen ajan oikeus- ja liikenneoloissa hyvinkin kysymyksellisen ja myöskin monin tavoin rajotetun maasta siirtymisoikeuden, jos he tunsivat maan ruhtinaan väkivaltaisen „autuaaksi tekemisen" painavan omiatuntojaan. Protestanttisten historiankirjottajien keksintöä on leimata tämä „autuaaksi tekeminen" jesuiittain keksinnöksi. Juuri protestanttiset ruhtinaat olivat omien etujensa vuoksi saaneet rauhansopimukseen periaatteen cujus regio ejus religio ja aivan täydellä syyllä väitti Espanian kuningas Filip, että hän kerettiläisiä vainotessaan teki vain sitä, minkä protestanttiset nurkkadespootit Saksassa vaativat ja Augsburgin uskonrauhassa olivat saaneet oikeudekseen.

Mutta tässä rauhassa oli suuri reikä. Se kyllä vahvisti protestanttisten ruhtinasten siihen astiset kirkkotilojen ryöstöt, mutta miten oli vastedes meneteltävä hengellisten alueiden suhteen, joita Saksassa oli vielä suuri määrä? Luterilaisten vaatimuksen mukaan ei periaatetta cujus regio ejus religio saanut näihin soveltaa; niiden luterilaisilla asukkailla piti olla oikeus säilyttää uskonsa. Katoliset sitä vastoin olivat sitä mieltä, että katolisille hengellisille ruhtinaille piti olla sallittua sen, mikä oli maallisten ruhtinasten oikeus. Tämä oli yksi niitä erimielisyyksiä, joissa ei päästy sovintoon. Toinen oli niin sanottu „hengellinen pidätys", jota vaadittiin katoliselta

taholta. Sen mukaan piti jokaisen hengellisen valtiosäädyn, vaaliruhtinaan, arkkipiispan, piispan, apotin, joka kääntyisi „puhtaaseen oppiin", sen kautta jo itsestään menettämän hengelliset virkansa ja arvonsa. Tästä taas eivät luterilaiset ruhtinaat tahtoneet puhuakaan, joilta se olisi vienyt mukavimman kirkkotilojen anastamiskeinon. Korkeat hengelliset virat olivat jo aikoja sitte muuttuneet korkean aateliston varjoviroiksi, ja me olemme nähneet Preussin ritarikuntavaltion kohtalosta, että tarvittiin ainoastaan hiukan „teeskentelyä" suurten hengellisten alueiden pistämiseksi luterilaisten ruhtinashuoneiden taskuihin. Nämä molemmat avoimet kysymykset repivät Augsburgin uskonrauhaan sen suuren aukon, josta kolmikymmenvuotinen sota tuli sisälle.

Luterilaisten ruhtinashuoneiden onnistuikin „teeskentelyillään" kuudenkymmenen vuoden kuluessa rauhan jälkeen, „hengellistä pidätystä" halveksien kahmaista itselleen yli sata hengellistä hiippakuntaa ja apottikuntaa, etenkin Pohjois-Saksassa, niiden joukossa niinkin suuria alueita kuin olivat Magdeburgin, Bremenin, Mindenin, Werdenin, Halberstadtin, Lübeckin, Ratzeburgin, Meissenin, Merseburgin, Naumburgin, Brandenburgin, Havelbergin, Lebusin ja Kamminin arkkihiippakunnat ja hiippakunnat. Mutta sitä vastoin eivät kirkolle uskollisina pysyneet hengelliset ruhtinaat katsoneet ollenkaan olevansa velvollisia sallimaan luterilaisten alamaistensa häiritsemättä harjottaa luterilaista uskoansa. Muuan Venezian lähettilas laskee, että Saksan väestöstä kuudennentoista vuosisadan puolivälissä oli seitsemän kymmenestä luterilaisia, kaksi kymmenestä erilaisia lahkolaisia ja ainoastaan yksi kymmenes katolilaisia. Mutta nyt alkoi Jesuksen seuran johtamana tehokas katolinen vastareformationi. Se oli etupäässä jesuiittain työtä, jossa ei suinkaan, kuten protestanttiset kaunomaalaajat väittävät, väkivalta ja petos olleet ainoana, eivätkä edes tehokkaimpana aseena.

Tätä tarua ovat halveksineet sellaiset protestanttiset

historiankirjoittajatkin, jotka ovat osanneet pidättyä aivan sokeasta ennakkoluuloisuudesta paavinvaltaa kohtaan. Treitschke puhuu „luterilaisen kirkon papeista", jotka „bysantinisessa uskonkiihkossaan ja bysantinisessa ajatusköyhyydessään" olisivat kironneet toinen toisensa helvetin syvyyteen sen kysymyksen takia, pysyykö perisynti kuolleiden ruumiissa aina viimeiseen tuomioon saakka, niin että itse Melanchtonin sanotaan vielä viime hetkellään huokaisseen: jospa minä pääsisin vapaaksi teologien suunnattomasta ja leppymättömästä vihasta! „Niin on asianlaita, että noiden päivien luterismi oli paitsi politisesti myöskin siveellisesti paljon nuortuneen katolismin alapuolella, joka oli juuri koonnut kaikki tunnustajansa uskonarmeijana vanhan, mutta uudesti järjestetyn hierarkiansa lujaan linnaan . . . Epäsiveellinen oppi kärsivästä kuuliaisuudesta imi luterilaisilta tahdon ytimen heidän luistaan". Ei aivan juuri yhtä karkeasanaisesti, mutta asiallisesti sitä perinpohjaisemmin lausuu Ranke saman tosiasian paavien historiassaan.

Hän osottaa, että jesuiittain tehokkain ase oli koululaitosuudistus. „Ennen kaikkea tekivät he työtä yliopistoissa. Heidän kunnianhimonaan oli kilpailla maineessa protestanttien kanssa. Sen ajan koko oppinut sivistys perustui vanhain kielten opinnoihin. He harjottivat niitä nuorekkaalla innolla ja ennen pitkään uskottiin ainakin siellä täällä voitavan asettaa jesuiittaopettajat näillä opinaloilla uskonpuhdistajain rinnalle. Muitakin tieteitä harjoittivat he: Franz Koster luennoi Kölnissä astronomiaa yhtä opettavasti kuin huvittavastikin. Mutta pääasiana oli kuitenkin, kuten ymmärrettävää onkin, teologiset opinnot. Jesuiitat luennoivat mitä suurimmalla ahkeruudella, lomien aikanakin; he palauttivat väittelyharjotukset, joita ilman, kuten he sanoivat, kaikki opetus on kuollutta; väittelyt, joita he julkisesti panivat toimeen, olivat siivoja, säädyllisiä, sisältörikkaita, loistavimpia, mitä koskaan oli nähty . . .

Aivan yhtä suurta ahkeruutta osoittivat jesuiitat latinakoulujen johdossa. Heidän tärkeimpänä perusohjeenaan oli, että alemmilla kielioppiluokilla on tehtävä hyvää työtä. Ensimmäinen ihmisen saama vaikutelmahan tuntuu kautta koko hänen elämänsä . . . Ja jesuiitat tekivät täten ihmeitä. Huomattiin, että jesuiittain kouluissa oppi puolessa vuodessa enemmän kuin muualla kahdessa vuodessa; protestantitkin ottivat poikansa pois kaukaisista gymnaaseista ja antoivat ne jesuiittain opetettaviksi".

Nämä protestanttisten historioitsijoiden tunnustukset horjuvat sitä vähemmän kun asiain historiallinen kehitys niin sitovasti osottaa, miksi näin piti tapahtuman. Sitte kun uskonpuhdistus Saksassa oli joutunut ruhtinasten käsiin vei se maan takaisin hirvittävään raakalaisuuden tilaan. Saksan viljellyt ja rikkaimmat seudut saivat sen takia vastustamattoman sysäyksen takaisin katolismiin, halun täyttää uudelleen kuilu, joka erotti ne maailman hehittyneimmistä maista Italiasta, Ranskasta, Espaniasta. Kuvaavaa on Saksan melkein kaikkien humanistien pikainen palaaminen Rooman kirkon helmoihin. Tätä asiaintilaa eivät jesuiitat luoneet, mutta käyttivät kyllä heille omainaisella taidolla hyväkseen. Vuonna 1551 ei heillä vielä ollut mitään vakinaista jalansijaa Saksassa; mutta vuonna 1556 oli jo Baijer ja Tiroli, Frankki ja Schwabi ja suurin osa Rheinin maista heidän pauloissaan. Tosin on jesuitismin historia, kuten koko kapitalismin historia ylipäätään, kirjotettu verellä ja kyynelillä, mutta kuudennentoista vuosisadan luterismista pääsi se voitolle korkeamman sivistyksen kantajana. Jesuiitat voittivat koululaitoksen uudistuksen, tosin kirkollisesti ahdasmielisen, mutta tyhmentavää luterismia kuitenkin moninkerroin etevämmän sivistyksensä avulla; he miehittivät Mainzin, Kölnin ja Trierin hengelliset vaaliruhtinasistuimet, frankkilaiset Bambergin ja Würzburgin hiippakunnat ja Baijerin kirkolliset virat kykenevim-

millä oppilaillaan, sivistyneillä miehillä, joille luterilaiset hovisaarnaajat eivät luonteensa eivätkä älynsä puolesta läheskään riittäneet.

Pääsaaliinsa saivat he Etelä-Saksan mahtavimmista ruhtinaista, Baijerin herttuoista. Nämä ruhtinaat joutuivat saman vietin viekoteltaviksi kuin heidän koko luokkansa Saksassa, ja he kallistuivat hyvinkin uskonpuhdistukseen, kun jesuitismi kävi voimakkaasti asioihin käsiksi. Kirkko luovutti Baijerin herttuoille kymmenennen osan papiston tiloista ja teki heidät sen kautta säädyistä riippumattomiksi; se antoi hänelle jonkullaisen hengellisen valvontavallan; tapahtuipa niinkin, että Baijerin herttuat katsoivat luostareja kamaritiloiksi ja asettivat ne maallisen hallinnon alaisiksi. Samoilla taloudellisilla eduilla, jotka olivat aiheuttaneet niin monen ruhtinaan kirkosta luopumisen, kahlehti jesuitismi nyt Baijerin herttuat kirkkoon. Uskovalla innostuksella antautuivat nämä nyt näiden hyvän- ja ihmeidentekijäin hoiviin. Eivät he sen kautta huonommiksi tulleet; seitsemännentoista vuosisadan alussa on Baijerin herttua Max jesuiittain oppilas, Saksan ruhtinaista ainoa mies pelkkäin raukkojen seassa.

Näin oli uskonrauhan turvissa kasautunut mahtavat kasat uusia tulen sytykkeitä. Hyvin maalliset herruusharrastukset mellastivat uskonnollisissa muodoissa. Vuonna 1607 otti Baijerin hurskas herttua Max jonkun uskonnollisen kinailun tekosyyksi päästäkseen vapaan valtakunnankaupungin Donauwörthin kurkkuun ja pistääkseen sen pussiinsa. Tämä reipas väkivaltakaappaus oli ensimmäinen kehotushuuto sotajoukkojen kokoamiseen. Osa protestanttisia ruhtinaita yhtyi unioksi Pfalzin vaaliruhtinaan johdolla, minkä vastapainoksi katoliset ruhtinaat Baijerin johtamina liittyivät liigaksi. Unio jäi kuolleena syntyneeksi lapseksi, ei edes ensimmäinen luterilainen ruhtinas, Saksin vaaliruhtinas yhtynyt siihen; tästä esti häntä kateus Pfalzin vaaliruhtinasta kohtaan, niin häpeällisesti petettyjen

ernestinisten sukulaisten koston pelko ja maiden himo, jota hän toivoi keisarin tulevan tyydyttämään. Sitävastoin oli liiga todellinen mahti; sillä oli herttua Maxissa päättäväinen johtaja ja suuri joukko hengellisiä ruhtinaita, kolme hengellistä vaaliruhtinasta etupäässä muodostivat lujan luurangon.

Tällaisessa tilanteessa alotti sisäinen pula Itävallan perintömaissa Saksan uskonpuhdistuksen neljännen jakson, kolmikymmenvuotisen sodan.

IV. Kolmikymmenvuotinen sota.

Itävallan perintömaissa oli tapahtunut samallainen kehitys kuin Saksan valtakunnassakin. Aatelisto ja kaupungit taistelivat protestanttisen lipun alla hallitsijavaltaa vastaan, joka oli kahlehdittu katoliseen kirkkoon. Kuten Alamaissa seitsemän kapinallista maakuntaa nousi Habsburgin suvun espanialaista linjaa vastaan, nousi seitsemän kapinallista maakuntaa tämän suvun itävaltalaista linjaakin vastaan: Böömi, Määri, Sleesia, Ylä- ja Alalausitz, Ylä- ja Alaitävalta. Mutta täälläkin sai jesuiittain uskonpalautus loistavia voittoja. Itävallan perintömaat suojelivat Europan läntisiä osia turkkilaisten hyökkäyksiä vastaan; jos ne hajosivat, tapahtui tämä sitte hallitsijahuoneen sisäisten riitojen takia tai sitte yksityisten maiden tai niiden säätyjen kapinan takia — ja kummastakin syystä olivat ne seitsemännentoista vuosisadan alussa aivan hajoamisen partaalla —, niin uhkasi mullistus paisua suunnattoman suureksi. Näihin oloihin perustuivat jesuiittain suuret menestykset Itävallan perintömaissa. Heidän kiihkoinen kasvattinsa, Steiermarkin arkkiherttua Ferdinand, tavallaan ehyt mies hänkin, kuten Baijerin herttua Max, palautti hallitsijahuoneen yhteyden ja uudisti kiinteän liiton Habsburgien espanialaisen linjan kanssa; hän ei tahtonut kuullakaan sovinnon hieromisesta kapinoivien maakuntien kanssa; hänen ainoa politikkansa oli palauttaa ne katolisen kirkon yhteyteen. Huolimatta hänen hyvinkin tunnetuista mielipiteistään valitsivat protestanttisetkin vaaliruhtinaat hänen Saksan keisariksi; Habsburgien mahti tavotteli vielä kerran käsistään jo puoleksi pudonneita maailman herruuden ohjaksia.

Vanhassa hussilaismaassa Böömissä tapahtui ensimmäinen aseellinen ratkaisu. Böömin säädyt olivat julistaneet Ferdinandin hänen katolisen uskon palauttamisyrityksiensä takia kruununsa menettäneeksi ja valinneet kuninkaaksi Pfalzin vaaliruhtinaan Friedrichin, kaikkien katujen kulkijan, toivoen täten saavansa uniolta apua. Mutta unio osottautui aivan kykenemättömäksi toimimaan. Sopimuksessa, jonka se teki liigan kanssa Ulmissa sitoutui se olemaan sekaantumatta Böömin asioihin; se selitti, että se oli velvollinen tukemaan pfalzilaista ainoastaan siinä tapauksessa, että hänen perintömaitensa kimppuun hyökättäisiin. Miten perin pohjin se antoi tässä vetää itseänsä nenästä, käy selville jo siitä tosiasiasta, että herttua Max liigan päänä samaan aikaan oli kaupoissa keisarin kanssa ja sai tältä liigan liittotoveruuden palkaksi paitsi pantiksi itävaltalaisia alueita myöskiu lupaan Pfalzin vaaliruhtinasarvon ja Yläpfalzin. Kaikessa hurskaudessaan ajatteli Baijerin herttuakin etupäässä sukuetujaan, ei hän vähääkään keisarin itsensä takia, ei lainkaan keisarivallan kohottamiseksi aikonut häntä pälkähästä päästää.

Hän käski sen takia kreivi Tillyn, wallonilaisen palkkasoturikenraalin, joka oli hänen palveluksessaan, marssia 30,000 miehen voimalla Itävallan rajan yli, ottamaan haltuunsa sopimuksen mukaiset panttialueet ja hyökätä sitte vasta Böömiin hankkimaan hänelle äsken leivotun kuninkaan karkottamisella Pfalzin vaaliruhtinasarvon ja Yläpfalzin. Marrask. 8 päivänä v. 1620 tapahtui Valkealla vuorella, Pragin porttien edustalla, ratkaiseva taistelu, jonka Tilly helpolla vaivalla voitti. Vaaliruhtinas pakeni ja jätti perintömaansakin, pelastuakseen itse Hollantiin. Böömi joutui tämän yhden taistelun kautta jälleen keisarin käsiin, joka pani siellä nyt armotta toimeen verisen politisen ja uskonnollisen restaurationin, palautuksen. „Sadottain telotettiin böömiläisen aatelin ja protestanttisen porvariston johtajia Pragissa, suurin osa heidän maaomaisuudestaan julistettiin menetetyksi

ja myytiin polkuhinnasta mitä erilaisimpiin kansallisuuksiin kuuluville keisarin puoluelaisille. Keisarin saksalaiset, espanialaiset, italialaiset, ranskalaiset ja skottilaiset suosikit jakoivat keskenään rikkaan saaliin ja nykyään vieläkin Böömissä valtaistuinta ja alttaria suojelevien feodaliherrojen nimilista, näyttää kaikkien kansallisuuksien mallinäytteeltä". (Hugo Schulz).

Sodanpalo olisi nyt sammunut tähän, jolleivät keisarin liittolaiset olisi vaatineet palkkaansa maanpakoisen ja keisarin henkipatoksi julistaman Pfalsin vaaliruhtinaan jäämistöstä. Espania lähetti joukkoja Vaalipfalziin, joka sopi erinomaisen hyvin yhdistämään sen saksalaisia alueita, kun taas Baijerin herttua liigan päänä vaati itselleen vaaliruhtinaan arvoa ja Yläpfalzia. Jos Ferdinand suostui tähän, niin maksoi hän Saksan keisarina niitä velkoja, joita hän oli tehnyt Böömin kuninkaana. Jo panna, jonka alaiseksi hän omavaltaisesti oli paenneen vaaliruhtinaan julistanut, riippui voimassa olevan valtakunnanoikeuden mukaan vaaliruhtinasten hyväksymisestä; jos hän nyt keisarinvallallaan päätti Pfalsin kohtaloista, silloin pani hän kirveen ruhtinassuvereniteetin juurelle. Huomioon ottamatta ei tässä myöskään saa jättää, että vaaliruhtinasarvon siirtäminen Baijerille tulisi täydellisesti mullistamaan tunnustuksellisen tasapainon vaaliruhtinasneuvostossa; siinä tulisi olemaan tämän jälkeen ainoastaan kaksi protestanttista ääntä (Brandenburg ja Saksi) neljää katolista (Baijer, Mainz, Trier, ja Köln) vastaan; seitsemäs ääni kuului keisarille Böömin kuninkaana. Näin painavista syistä huolimatta olivat protestanttiset vaaliruhtinaat liian pelkureita, liian omanvoitonhimoisia ja kateellisia voidakseen päättävästi ajaa omia elinetujaan. Ainoastaan pienten sissijoukkojen johtajat, kuten kreivi Mansfeld ja Christian von Braunschweig näyttelivät paenneen vaaliruhtinaan ritaria, vähemmän tosin suojellakseen hänen maitaan kuin rosvotakseen ja ryöstääkseen kirkollisia alueita. Tilly hajotti heidän joukkonsa vaivatta ja vuonna 1623 siirsi

keisari Regensburgin valtiopäivillä Pfalzin vaaliruhtinas arvon Baijerin herttualle — Brandenburgin ja Saksin voimattomista vastalauseista huolimatta.

Mutta tämä saattoi Europan vallat liikkeelle. Habsburgien suku oli noussut samallaiseen mahtiasemaan kuin Karl V:nnen aikoina; siirtämällä protestanttisen vaaliruhtinasäänen katoliselle ruhtinaalle oli keisari Ferdinand uskaltanut enemmänkin kuin hänen esi-isänsä Mühlbergin taistelun jälkeen; Espania miehitti Vaalipfalzin ja uudisti vihollisuudet Hollantia vastaan. Europpalainen vastaisku Itävallan ja Espanian hyökkäystä vastaan oli välttämätön. Ranskassa nousi Richelieu juuri valtaan, mutta sisäiset selkkaukset estivät häntä vielä sekaantumasta Europan politikkaan. Näin ottivat Englanti ja Hollanti johdon käsiinsä. Nämä vallat tekivät suojelus- ja hyökkäysliiton merisodan käymiseksi Espaniaa vastaan ja avustivat Tanskan kuningasta rahallisesti komean sotajoukon kokoamiseksi Elben ja Weserin seuduilla Saksan protestanttisten ruhtinasten kokoontumis- ja tukikohdaksi. Höllempänä ulottui tämä habsburgilaisvastainen yhtymä aina Turkkiin saakka, joka antoi vasallilleen Bethlen Gaborille, Siebenbürgenin ruhtinaalle, hurskaalle luterilaiselle, joka runoili virsiä ja luki raamatun läpi kokonaista kaksikymmentäkuusi kertaa, luvan hyökätä Itävallan perintömaihin. Mutta toisella puolen oli keisarikin kyllin voimakas kootakseen oman sotamahdin; hän hyväksyi böömiläisen ylimyksen Albrecht Wallensteinin tarjouksen värvätä hänelle suuri sotajoukko, ja Wallenstein täytti tämän tehtävän yli kaikkien lupauksiensa. Vuonna 1625 alkoi alasaksalaistanskalainen sota, Böömin ja Pfalzin sotain jälkeen kolmikymmenvuotisen sodan kolmas jakso. Se päättyi neljän vuoden kuluttua taaskin keisarin perinpohjaisella voitolla: Lübeckin rauhassa sitoutui Tanska vastedes olemaan sekaantumatta Saksan asioihin; keisarin aseet hallitsivat nyt Pohjois-Saksaakin.

Ensi kädessä sai keisari kiittää näistä menestyksistään

kenraaliansa. Me olemme tottuneet pitämään Wallensteinia ennen kaikkea suurena sotaruhtinaana, tätä vastaan on kuitenkin täydellä syyllä huomautettu, ettei Wallenstein ollut mikään sotilasluonne eikä pohjimmiten edes sotilaallinen hengeltään. „Wallenstein kykeni kohoamaan mahtavaksi sotaherrapersoonallisuudeksi, olematta varsinaisesti mikään huomattava strategi". (Hugo Schulz.) Niin pitkälle ei kuitenkaan saa tähän suuntaan väittää, että Wallenstein olisi puhtaasti sotilaallisissa toimissaan jäänyt keskinkertaisen alapuolelle; hän oli ennemmin jo täydellisesti käsittänyt sen sotateorian, jota Clausewitz on yhdeksännellätoista vuosisadalla kehittänyt: sota oli hänestä ainoastaan välikappale politikassa, politisten päämääräin tavottelemista väkivaltaisin keinoin, missa rauhan keinot eivät tehonneet. Hänen erehdyksensä sotilaana ovat selitettävissä näin hänen politikkansa virheellisistä edellytyksistä johtuviksi, ne puoltavat sotaherra Wallensteinia siis enemmän kuin syyttävät häntä.

Wallensteinin politinen päämäärä oli sama päämäärä, jota Ranskassa ajoi Richelieu, se oli se korkein päämäärä, mikä oli saavutettavissa Europan kehityksen silloisella asteella: maallinen monarkia kansallisena kokonaisuutena, joka oli vapaa kaikesta uskonnollisesta taikauskosta, joka ylivoimaisella älyllä järjesti yksityisten luokkien ristiriitaiset edut, voimakkaasti puoltaen ulkomaita vastaan niiden yhteisiä etuja. Richelieu tämän päämääränsä saavutti, mutta Wallenstein joutui surkeasti perikatoon, tämä heidän kohtaloitensa erilaisuus perustui ranskalaisten ja saksalaisten olojen erilaisuuteen. Ei se, mitä sanotaan uskottomuudeksi keisaria kohtaan tee Wallensteinia perin traagilliseksi olennoksi, vaan se itsensä uskottelu, jossa hän aikoi kaikki kukistavalla voimallaan taltuttaa „asioiden julkean todellisuuden". Mielikuvituksellinen piirre, joka ilmenee kaikissa hänen töissään ja toimissaan, ei johtunut hänen selvästä ja syvästä ymmärryksestään, vaan välttämättömyydestä ottaa las-

kuissa huomioon myöskin mielikuvitukselliset tekijät, silloin kun hän tahtoi kääntää vuosisatojen historiallisen kehityksen kulkemaan takaisinpäin ja perustaa Saksan valtakunnan.

Kun Wallenstein kokosi keisarille armeijan, sanotaan hänen lausuneen, ettei hän voi pitää sotatantereella kahtakymmentä-, vaan kylläkin viisikymmentätuhatta miestä. Tämän jutun todenperäisyyttä ei ole todistettu, mutta yhtä kaikki, on Wallenstein näin lausunut tai ei: missään tapauksessa ei hän ole sillä tahtonut sanoa, kuten hänestä niin usein on väitetty, että hän suuremmilla armeijoilla voi sitä perinpohjaisemmin paloverottaa. Päinvastoin tunnusti hän tämän hillittömän ryöstöja rosvousjärjestelmän sotilaallisen heikkouden, josta järjestelmästä juuri protestanttiset sissijoukkojen johtajat antoivat kamalimmat näytteet. Hän oli ensimmäinen sotapäällikkö, joka raivasi tietä kahdeksannentoista vuosisadan sotataidolle, joka suunnitelmallisesti rakensi sodankäynnin sotilaskuriin ja taloudelliseen huolenpitoon armeijasta, ja vielä sillätavalla, että talonpojat ja porvarit voivat pysyä pystyssä. Tällä ei ole tahdottu sanoa sitä, että tämä hänen aikeensa olisi onnistunut ensi yrittämällä, etteivät Wallensteinin joukot ylipäätään olisi ryöstäneet, eikä sitä, että Wallenstein olisi kammonut kovia takavarikkoja ja pakkoverotuksia, jos hän näiden kautta voi edistää politisia tarkotuksiaan. Mitä raskaampana sodan taakka rasitti Saksan ruhtinaita, sitä pikemmin pakotti hän heidät rauhaan, pakotti heidät tunnustamaan keisarin ylivallan. Häikäilemättä lausui Wallenstein, ettei keisari voi perintömaitensa voimilla käydä sotaa, siihen hän tarvitsee Saksan valtakunnan. Sydän-Saksassa täytyy hänen pitää mahtava ja mieslukuinen sotajoukko, joka voi pitää kaikki keisarin viholliset kurissa ja jota ei koskaan saa saattaa vaaraan, että piiritykset ja taistelut sen hajottavat. Mutta tällä armeijalla ei Itävallan hallitsijahuone saa tavotella mitään vallotuksia; ja se voidaan pitää ainoastaan silloin koossa,

kun suurin osa översteistä, joita voidaan käyttää, on luterilaisia. Sen takia on ajateltava rauhan aikaan saamista ja säilyttämistä; silloin käy keisarinvalta pelottavaksi. Näin esitteli Wallenstein keisarin ensimäiselle ministerille ohjelmaansa, ja sen mukaan toimi hän, sekaantumatta uskonnolliseen vihaan, kaikkea papistoa syvimmästä sielustaan kammoen; vaikka hän itse oli katolilainen, oli hänen tapansa sanoa, ettei valtakunnassa saada ennen rauhaa aikaan kun jonkun (katolisen) piispan pää asetetaan hänen jalkojensa eteen.

Hänen politikkansa antoi runsaita hedelmiä. Järjestelmällisesti miehitti hän koko Pohjois-Saksan, syrjäytti liigan sotajoukon, joka Tillyn johdolla taisteli hänen rinnallaan, värväsi retkillään sotamiehiä, ruhtinaista vähääkään välittämättä, olivat he sitte katolisia tai protestantteja, julisti ruhtinaiden maita, junkkarien tiloja menetetyksi, jos nämä vain olivat aseissa keisaria vastaan, lahjotti näitä maita kenraaleilleen ja översteilleen, läänitytti itselleen Mecklenburgin ja nimitytti itsensä Itämeren amiraaliksi. Itämerta piti vastedes keisarin valtikan hallita. Näihin aikoihin, kun hänestä ei mikään näyttänyt enää saavuttamattomalta, lienee Wallenstein laatinut laajalle tähtäävän suunnitelmansa Konstantinopolin vallottamiseksi ja turkkilaisten Europasta karkottamiseksi. Mutta kaikella nerollaankaan ei hän päässyt niiden taloudellisten syiden herraksi, jotka määräsivät Saksan uskonpuhdistuksen kulun. Konstantinopolin muurien edustalla ei päättynyt hänen voittoretkensä, vaan Stralsundin kaupunkipahasen vallien edessä.

Niin alas kuin Saksan hansakaupunkien mahti oli vaipunutkin, tarvitsi keisari kuitenkin välttämättä niiden apua, jos hän tahtoi päästä Itämeren herraksi. Mutta näillä kaupungeilla oli nyt vielä vähemmän kuin sata vuotta aikaisemmin rohkeutta itsenäiseen politikkaan. Ne eivät olleet keisaria vastaan, jonka apua ne kylläkin usein vaativat, silloin kun siitä oli heille hyötyä, näin tekivät Hampuri, Lübeck, Bremen kun Tanska niitä ah-

disti. Mutta ne eivät asettuneet myöskään keisarin puolelle, silloin kun hänen ystävyytensä uhkasi jotakin maksaa. Suloisen kaupan edut olivat niille kaikki kaikessa. Lübeckin hansapäivillä hylkäsivät Hampuri, Bremen, Lübeck, Köln, Braunschweig, Lüneburg, Magdeburg, Stralsund, Rostock, Wismar keisarin pyynnön saada niiden laivoja käytettäväkseen; ne eivät myöskään suostuneet hyväksymään kauppasopimusta Espanian kanssa, jota keisari heille esitti, „koska he eivät voineet asettua vastustamaan tai tehdä vihollisikseen protestantteja, jotka olivat merillä mahtavia ja joiden passeja heidän täytyi käyttää". Eivät mitkään keinot saada heidät hyvällä taipumaan, eivät mitkään etujen tarjoukset, joita Habsburgin suvun itävaltalainen ja espanialainen linja tekivät, tehonneet mitään. Ja kun Wallenstein tahtoi pakottaa Stralsundin päästämään keisarillisia sotajoukkoja muuriensa sisälle, teki kaupunki voitokasta vastarintaa, tanskalaisten ja ruotsalaisten avulla, jota se sai meritietä. Keisarin Itämeren herruus osottautui ainoastaan haamuksi, tosin niin kauvan kun Mecklenburgin ja Pommerin rannikko oli keisarin hallussa, yhä hyvinkin nähtäväksi haamuksi.

Samoihin aikoihin kuin Wallenstein turhaan yritti murtaa Stralsundin valleja, piiritti Richelieu Rochellea. Hänen voittonsa oli yhtä esikuvallinen Ranskan kohtaloille kuin Wallensteinin tappio Saksan; mutta se merkitsi myöskin ratkaisevaa käännettä Europan politikassa. Ranskan kädet vapautuivat sen kautta ulkomaisten etujen ajamiseen ja se ryhtyi nyt sotaan Habsburgien sukua vastaan sitä pontevammin, kun Englannin kuningas Karl, joka juuri oli joutunut kohtalokkaaseen taisteluun parlamentin kanssa, oli tehnyt häpeällisen rauhan Espanian kanssa. Richelieu käytti erästä Mantuan herttuakuntaa koskevaa perintöriitaa hyväkseen alottaakseen vanhan sodan Itävalta-Espanian kanssa; hänen onnistui saada Ylä-Italian pienet italialaiset ruhtinaat puolelleen, paavi Urbanus VIII:nnen, erään firenzeläisen kauppa-

huoneen pojan kanssa, joka tunsi itsensä tykkänään italialaiseksi ruhtinaaksi ja jo aikoja oli ajatellut Espanian yliherruuden niskoiltaan pudistamista, toimi hän yksissä mielin. Alamaille maksoi Richelieu melkoisia apurahoja, kiihottaakseen näitä jatkamaan sotaa Espaniaa vastaan. Liigaruhtinaita onki hän Saksassa mitä suloisimmin lupauksin, Münchenin hovissa antoi hän sensuuntaisia viittauksia, että oli jo aika vaihtaa habsburgilainen keisarikruunu wittelsbachilaiseen. Lopuksi koetti hän kaikin keinoin lopettaa sodan Ruotsin ja Puolan välillä, jotta Ruotsin kuningas Kustaa Adolf tulisi vapaaksi hyökätäkseen Saksan valtakunnan kimppuun. Kaikkialla, Pon ja Rheinin rannoilla, Alamaissa, Itämerellä, tahtoi hän murtaa Habsburgien mahdin.

Yhtä paljo kuin ranskalaisten hyökkäys ja tappiot Stralsundin edustalla tuotti keisari itse vahinkoa „ehdottomalle herruudelle“ Saksan valtakunnassa, jota herruutta Wallenstein tavotteli keisarille. Liigan ahdistamana, jesuiittarippi-isiensä neuvomana, enemmän nurkkakuntaruhtinaan omanvoitonpyynnin hullaannuttamana kuin keisarinvallan tavottelun valaisemana julkaisi Ferdinand II, samalla kun Lübeckin rauha tehtiin, restitutioni-ediktin, palautusasetuksen, joka vieläkin kerran nimenomaan sulki kalvinistit Augsburgin uskonrauhan ulkopuolelle sekä määräsi, että kaikki Passaun sopimuksen jälkeen anastetut välittömät kirkkotilat ja Augsburgin uskonrauhan jälkeen reformeeratut välittömästi valtakunnan alaiset hiippakunnat ovat palautettavat takaisin katolilaisille. Edikti määräsi täydellisen mullistuksen olevissa omistusoloissa, etenkin Saksan pohjoisosissa. Olivat nämä olot sitte syntyneet oikeuden tai vääryyden kautta, oliko keisarilla muodollinen oikeus tämän ediktin julkaisemiseen vai eikö, on saman tekevää, mutta mitään tyhmempää tekoa hän ei voinut tehdä, kuin oli tällaisen palautuksen säätäminen. Edikti oli mitä jyrkimmässä ristiriidassa Wallensteinin politikan kanssa, joka tahtoi saattaa voimaan uskonnollisten

vastakohtien yläpuolelle ja vihamielisten ruhtinasten yläpuolelle voimakkaan valtiovallan; ediktin kautta asettui keisari ruhtinasten puolelle, hän itse himoitsi näet Magdeburgia ja Halberstadtia. Sen sijaan että olisi tukkinut liigan suun, paisutti hän ediktin kautta ennemmin sen ylimielisyyttä ja teki sen vain tottelemattomammaksi keisarin valtaa kohtaan. Sen jälkeen kun unio oli jo aikoja hajonnut ja kun Brandenburgin ja Saksin protestanttiset vaaliruhtinaat olivat pysytelleet puolueettomina alasaksilais-tanskalaisessa sodassa, nosti edikti heidät uudelleen takajaloilleen, sillä se uhkasi viedä heiltä heidän parhaat alueensa. Se kiihoitti erityisesti myöskin protestanttista väestöä, joka oli Itävallan perintömaissa nähnyt mitä keisari ymmärsi katolisella palautuksella. Silloin runoili Wallenstein:

Des Kaysers unnötpige reformation
Bringt mich um meine reputation,
Den Kayser um die Römische Kron,
Bayern wird auch krign sein Lohn.
(Keisarin tarpeeton uskonpuhdistus
vie minun maineeni,
keisarilta Rooman kruunun,
Baijer myöskin palkkansa saa.)

Hän valitti, ettei keisari tarvitse uudistuksia, vaan sotamiehiä, ediktistä riemuitsevat vain Ruotsi, Turkki ja Betlehem (Bethlem Gabor). Samoin ajattelivat hänen upseerinsa, jotka suureksi osaksi olivat protestantteja. Vieläpä Tillyn, liigan kenraalinkin sanotaan selittäneen ediktin annetuksi „ulkomaisten valtojen suunnitteleman hyökkäyksen takia“ hyvin huonoon aikaan.

Näin vallitsi Pohjois-Saksassa kiivas kuohunta, kun Ruotsin kuningas Kustaa Adolf kesäkuun 26 p:nä 1630 astui 13,000 miestä mukanaan maihin Pommerissa.

V. Kustaa Adolfin Ruotsin politiikka.

Ruotsin kuninkaan hyökkäyksen Saksaan aiheutti yksinomaan maallinen mahtikysymys: kysymys Itämeren herruudesta. Kustaa Adolf itse ei ole kirjeissään kanslerilleen Oxenstiernalle, eikä neuvotteluissaan Ruotsin säätyjen kanssa koskaan mitään muuta syytä ilmottanut. Protestanttisen uskon pelastamiseksi Saksassa ei hän olisi uhrannut ainoatakaan miestä, ei pannut menemään yhtään taalaria.

Tätä tarkoitusta varten uhrasi hän ainoastaan muutamia paaleja arvotonta makulatuuria, jossa hän näytteli protestantismin suojelusherran osaa, käyttääkseen Saksan kiukustuneiden protestanttien mielialaa omia vallotustarkotuksiaan edistämään. Aivan samoin kuin sata vuotta myöhemmin Preussin kuningas Friedrich teki samallaisessa tarkotuksessa Preussin kuningas sanoo ohjekirjelmässään kenraaleilleen: „Vihollista on syytettävä kaikkein katalimmista aikeista maata kohtaan. Jos se on protestanttinen kuten Saksi, silloin on näyteltävä luterilaisen uskonnon suojelijan osaa: jos maa taas on katolinen, silloin ei saa puhua muusta kuin suvaitsevaisuudesta. Mitä teille vielä jää, on uskonkiihko. Jos jonkun kansan voi kiihottaa omantunnon vapauden takia, voi saada sen uskomaan, että sitä sortavat papit ja uskovaiset, niin voi tähän kansaan varmasti paljokin luottaa; tämä on oikeastaan, etujenne vuoksi on teidän pantava taivas ja helvetti liikkeelle“. Tätä kaikkea osasi Ruotsin kuningas varsin hyvin tarkotuksiinsa käyttää. Ainoastaan aikojen erilaisuuden takia saattoi ruotsalai-

nen esiintyä yhtä naivina kuin preussiläinen kyynillisenä.

Tosin olivat Ruotsin kuninkaat ankaroita luterilaisia. Heidän täytyi poliittisista syistä olla. Keskiaikainen kirkko oli tuottanut Ruotsille vähän hyvää, mutta sen sijaan paljo pahaa. Katolinen papisto oli yhtä rikas kuin maa oli köyhä. Maassa ei syntynyt juuri minkäänlaista vastarintaa kun Kustaa Vaasa kuudennellatoista vuosisadalla perusti sen suurten tilojen ryöstön kautta uusaikaisen valtionsa. Hänen täytyi kuitenkin jakaa saalis mahtavan aateliston kanssa. Kaupungit olivat vielä alhaisella asteella; niissä ei ollut vielä muuta kuin saaristolaisveneitä ja muita vähäpätöisyyksiä, jotka, kuten Kustaa Vaasa sanoi, eivät luvanneet apua eivätkä lohdutusta. Hän ei voinut vielä ajatellakaan astua rappeutuneen kansan perillisenä Itämeren herraksi. Hänen kuollessaan vuonna 1560 harjotti vasta 62 ruotsalaista laivaa ulkomaista kauppaa. Testamentissaan selitti Kustaa Vaasa luterilaisen uskonnon Ruotsin valtion perustaksi ja velvotti jälkeläisensä olemaan koskaan siitä luopumatta.

Tämän neuvon välttämättömyys joutui pian koetuksen alaiseksi, hyvinkin käytännöllisellä tavalla, kun Erikin, hänen vanhimman poikansa ja seuraajansa, aateliston avulla kukisti Juhana, hänen nuorempi veljensä, ja myrkytti pitkän vankeuden jälkeen. Juhanan ajoi sen ajan ruhtinaalle hyvinkin merkillinen senttimenttalisuus, omantunnon tuskat veljenmurhan takia, jesuiittain syliin. Hän pani toimeen katolisen restaurationin, katolismin palautuksen ja antoi valita poikansa Sigismundin Puolan kuninkaaksi. Puolalais-ruotsalainen valtakunta näytti takaavan Itämeren herruuden. Mutta Ruotsin väestön suurten joukkojen taloudelliset edut vaativat uskonpuhdistusta. Kun Sigismund Juhanan kuoleman jälkeen saapui Puolasta perimään Ruotsin kruunua ja jatkamaan isänsä katolismin palautusyrityksiä, kohtasi hän voittamatonta vastarintaa. Hänen setänsä Karl, Kustaa Vaasan nuorin poika, riisti häneltä lopuksi kruunun pannakseen sen

omaan päähänsä. Ja asia pysyi sinä, että sen, joka tahtoo Ruotsia hallita, täytyy olla ankara luterilainen.

Ankara luterilainen, sillä samoin kuin Ruotsissa ei ollut edellytyksiä jesuitismille, ei siellä ollut edellytyksiä kalvinismillekaan. Aatelisto oli mahtava ja se oli käyttänyt kuningashuoneen keskinäisiä riitoja erinomaisella tavalla hyödykseen. Keskiajalla eivät Ruotsin talonpojat olleet maaorjia; ja he etupäässä olivat kohottaneet Kustaa Vaasan valtaistuimelle. Tämä kohteli heitä inhalla kiittämättömyydellä, hänen seuraajansa pakottivat heidät väkivalloin työvelvollisiksi aatelisille Kaupungit eivät voineet kilpailla junkkarien kanssa mahdissa. Tosin olivat Kustaa Vaasan seuraajat ryhtyneet taisteluun Itämeren herruudesta ja kuningas Erik oli Itämerenmaakuntien hengellisen ritarikunnan vallan vararikossa hankkinut Ruotsille Vironmaan, kun taas Liivinmaa joutui Puolalle ja Kuurinmaan pisti ritarikunnan suurmestari maallisena herttuakuntana omaan taskuunsa. Mutta sisäiset selkkaukset estivät esiintymästä pontevasti ulospäin ja kun kuningas Karl oli turvannut luterilaisen hallituksen sai hän mahdottomalla yrityksellään yhtä aikaa taltuttaa verisellä ankaruudella aateli ja hankkia taistellen Tanskaa, Puolaa ja Venäjää vastaan Itämeren herruus, valtakunnan uudelleen hajoamistilaan.

Karl kuoli vuonna 1611 ja häntä seurasi hallitsijana hänen 17 vuotias poikansa Kustaa Adolf. Hän alkoi hallituksensa aivan surkeasti Knärödin rauhalla, jonka hän osti varsin nöyryyttävillä ehdoilla tanskalaisilta, jotka olivat tunkeutuneet pitkälle valtakunnan sisäosiin. Mutta vielä riehui vanha taistelu Puolaa ja Venäjää vastaan, vielä ei ollut Puolan kuningas Sigismund luopunut vaatimuksistaan Ruotsin kruunuun, hän kohteli Kustaa Adolfia vallananastajana. Nuorella kuninkaalla oli käytettävänään ainoastaan yksi keino kruununsa turvaamiseksi: Hänen täytyi oikeudellisesti tunnustaa se mahti, joka Ruotsin aatelilla todellisuudessa jo oli. Hän antoi Ruotsin aatelistolle ratkaisevan sananvallan Ruotsin val-

tiopäivillä, hän antoi sille uusia oikeuksia talonpoikien suhteen, hän antoi sille upseerin paikat sotaväessä, hän ei ryhtynyt ulkopolitikassa mihinkään ilman sen suostumusta, lyhyesti sanoen, Ruotsin junkkarit saivat niin määräävän aseman, että he „jaloine etuoikeuksineen" halveksien katselivat Saksan aatelia „ruhtinasten orjina" ja pitivät itseänsä Saksan välittömästi valtakunnanalaisten ruhtinasten veroisina. Vertaus horjui, sillä pienessä Ruotsissa olivat olemassa kansallisen yhteyden edellytykset, joita Saksassa puuttui; Ruotsin junkkarit tarvitsivat hallitsijavaltaa jota taas Saksan ruhtinaat alituiseen koettivat hävittää. Mutta kun tämä valta oli täydellisesti heidän käsissään, voivat he hyvinkin pitää itseään maan todellisina hallitsijoina.

Kustaa Adolf itse teki kaikissa myönnytyksissään Ruotsin aatelistolle juuri sen, mitä hän ei voinut jättää tekemättä. Ruotsin valtiolla piti olla luja armeija, jollei se ennen pitkää tahtonut joutua muiden Itämeren valtojen saaliiksi. Mutta ainoastaan maanomistuksen pohjalla kävi Ruotsissa lujan armeijan perustaminen mahdolliseksi. Ehdoton yksinvalta, jota Kustaa Adolfin edeltäjät olivat tavotelleet, oli osottautunut mahdottomaksi; mahdollinen oli Ruotsin kuninkuus ainoastaan junkkarillisena sotilasmonarkiana. Mutta vaikka Ruotsin junkkarit ottivatkin kuninkaan sodat niin sanoaksemme urakalla, niin eivät he kuitenkaan, ymmärrettävästi, olleet yhtään taipuvaisia kantamaan sodanrasituksia omilla hartioillaan. He vyöryttivät mahdollisuuden mukaan nämä rasitukset sorrettujen luokkien kannettaviksi. Verot nousivat mielettömän korkealle; kellä ei ollut omaa asuntoa, joka siis eli palkkatyöllä, oli aivan turvaton sotamieheksi ottoa vastaan; muuten oli 18—30-vuotias miespuolinen väestö jonkullaisen asevelvollisuuden alainen, jonka päärasitus oli maalaisväestön kannettavana. Huomioon ottamatta ei kuitenkaan saa jättää, etteivät Kustaa Adolfin sodat sen takia olleet riistetyistä luokista vastenmielisiä. Niille kaikille ja erittäinkin kaupungeille oli suurta etua

Itämeren herruudesta. Sitä paitse toivat voitokkaat sotaretket maahan suuria rikkauksia. Silloiset sodat olivat järjestelmällisiä ryöstö- ja rosvousretkiä; kuten hugenotit, kuten Englannin kuningatar Elisabeth harjotti Kustaa Adolfkin merirosvoutta suuressa mittakaavassa. Hänen erityisenä menettelytapanaan oli vallottaa vilkasliikkeisiä satamia, linnottaa ne lujasti ja kantaa tulevilta ja lähteviltä laivoilta, usein hirvittävän korkeita, tulleja. Eikä sotapalveluskaan ollut silloin vielä niin häpeällistä kuin sata vuotta myöhemmin; ainakin köyhälle proletarille oli se onnenpeliä, jossa monasti saattoi voittaakin. Täytyy ottaa nämä seikat huomioon, jotta olisi mahdollista ymmärtää, kuinka köyhä maa, jonka asukasluku oli puolentoista miljonaa — ja enempää ei Ruotsissa kaikkine vallotuksineen vuonna 1630 ollut asukkaita — voi vuosikymmeniä käydä verisiä sotia ja kantaa niiden mitä raskaimpia rasituksia, miksi valtiopäivät, joilla porvarit ja talonpojatkin olivat sentään edustettuina, hyväksyivät Kustaa Adolfin hyökkäyksen Saksaan.

Vähitellen oli Kustaa Adolf saanut valtaansa kaikki Itämeren rannikot. Ruotsin, Suomen ja Viron oli hän perinyt isältään, Venäjältä valloitti hän Käkisalmen, Karjalan ja Inkerinmaan, Puolalta Liivinmaan ja kappaleen Preussin rannikkoa, etenkin tärkeät satamapaikat Memelin, Pillaun ja Elbingin sekä oikeuden kantaa kaikista Danzigin satamaan tulevista ja siitä lähtevistä tavaroista 3½ prosenttia arvotullia. Memel ja Pillau olivat Preussin herttuakunnan pääsatamat ja kuuluivat Puolan ylivallan alla Kustaa Adolfin langolle, Brandenburgin vaaliruhtinaalle, joka ei ollut koskaan tehnyt hänelle pienintäkään pahaa. Antaaksemme esimerkin Kustaa Adolfin sodankäyntitavasta, kerromme tässä lyhyesti Pillaun vallotuksen. Eräänä kauniina kesäpäivänä vuonna 1626 toi Kustaa Adolf vahvan sotalaivaston Pillaun edustalle ja ilmoitti heikon varusväen mitään pahaa aavistamattomalle päällikölle, että hänen oli selitettävä, tahtoiko hän olla ystävä vaiko vihollinen. Hän, Kustaa Adolf,

tulee ystävänä eikä ota lankonsa alueista kämmenenleveyttäkään enempää maata kuin tämän kelvottoman hietikön, jota hän tarvitsee jonkun aikaa selkänojakseen; mutta kohdatessaan pienintäkin vihollisuutta, ammuttakoon vain vaikka yksikin laukaus, niin on hän tämän maan julkinen vihollinen, joka oikeudella käy sitä karvoista kiinni. Turhaan pyysi päällikkö lykkäystä, turhaan lähettivät preussilaiset viranomaiset ja kaupungit lähettejä pyytämään, että hän odottaisi siksi kunnes vaaliruhtinas saapuisi: Kustaa Adolf ajoi heidät ovesta ulos, kuten vanha kirjelmä sanoo „tylyllä, tuimalla puheella, kaksin kerroin verta ja nuoraa uhaten". Hän otti „kelvottoman hietikön" ja teki siitä kultakaivoksen, jota hän ei koskaan enää antanut pois. Vuonna 1629 tuotti tulli Pillaussa Ruotsille puoli miljonaa taalaria, siis yhtä paljon kuin tanskalainen Juutinrauman tulli, joka siihen aikaan oli Europassa sananlaskullisessa kultakaivoksen maineessa.

Tanskaa lukuunottamatta, jonka kuninkaan kanssa Kustaa Adolf luterilaisesta uskon- ja germanisesta heimoveljeydestä huolimatta luonnollisesti sopi niinkuin koira sopii kissan kanssa, oli koko Itämeren rannikosta oleellisesti ainoastaan Mecklenburgin ja Pommerin ranta vapaa Ruotsin yliherruudesta. Mutta juuri siksi olikin Ruotsin sotilasmonarkialla, heti kun Wallenstein näilläkin alueilla pani voimaan lujan valtiovallan siinä nimenomaisessa tarkotuksessa, että se herruus todella on dominium maris baltici, Itämeren herruus, edessään kysymys; ollako vai lakatako olemasta. Jo vuosia oli Kustaa Adolf jännittynein mielin tarkannut keisarillisten aseiden menestyksiä Pohjois Saksassa. Hän oli jo tarjoutunut kaksikymmenluvun puolivälissä syntyneen habsburgilaisvastaisen liiton palvelukseen sotapäällikkönä, silloin oli tosin Tanskan kuningas vienyt häneltä tämän arvon, etupäässä sen takia, että hän Holsteinin herttuana samalla oli saksalainen ruhtinas ja voi sen takia paremmin sytyttää sisäisen sodan liekin, kuin Ruotsin kuningas, jolla

ei ollut vähintäkään tekemistä Saksan valtakunnassa. Huolimatta kateudesta Tanskaa kohtaan oli Kustaa Adolf kuitenkin yhdessä sen kanssa auttanut Stralsundia pelastumaan Wallensteinin käsistä. Hänen Puolan sodallaankin oli habsburgilaisvastainen tarkotusperä, sillä koko joukko etuja, joista tässä mainittakoon ainoastaan samallainen turkkilaisten hyökkäyksen pelko, sitoi Puolan ja Habsburgien huoneen lujasti yhteen. Wallenstein olikin lähettänyt Puolaan apujoukkoja ja hän ajoi häikäilemättä Ruotsin lähettilään matkoihinsa, kun Kustaa Adolf tahtoi sekaantua Lübeckin rauhanneuvotteluihin. Vastakohdat olivat jo hyvin tiukalle jännittyneet, kun Richelieu ryhtyi sotaretkeensä Habsburgien huonetta vastaan. Kustaa Adolf taipui helposti kun hän tarjoutui välittämään rauhaa Ruotsin ja Puolan välillä ja yllytti Ruotsin kuningasta hyökkäämään Saksan alueelle. Hän lausui ainoastaan sen, mitä Kustaa Adolf itse oli jo aikoja valmiiksi ajatellut.

Se oli joka tapauksessa vaarallinen yritys. Ranskalla oli itsellään kyllikseen tekemistä Italiassa ja voi sen takia ainoastaan maksaa apurahoja. Alamaat saivat myöskin ponnistaa kaikkensa sodassa Espaniaa vastaan, eivätkä siis olleet taipuvaisia sotaan keisaria vastaan, samoin kuin Kustaa Adolf puolestaan kävi kyllä keisarin kimppuun, mutta ei tahtonut saada Espaniaa vastaansa. Tämän lisäksi tuli vielä kiivas kauppakateus; Alamaat suostuivat korkeintaan salaiseen sotamiesten värväämiseen alueillaan, ja tekivät siinäkin vielä mitä suurimpia vaikeuksia. Englanniltakin oli saatavissa korkeintaan värväyslupa. Tanska oli maahan kukistettu, mikä näiden maiden keskinäisessä kateellisessa kilpailussa oli Ruotsille ennemmin etu kuin vahinko. Jos Kustaa Adolf olisi hyvällä saavuttanut päämääränsä, ei hän olisi sotaan lähtenyt. Hän lykkäsi muodollisen liiton tekemisen Ranskan kanssa, vielä kerran koettaakseen rauhallisia neuvotteluita. Mutta aina hän vaati keisarillisen mahdin peräytymistä Itämeren rannoilta ja koko Pohjois-Saksan

tasangolta. Uskonnollisista kysymyksistä ei hän puhunut koskaan. Kuvittelukin, että joku kuningas alkaisi sodan suojellakseen toisen alamaisten uskon- ja omantunnon vapautta, oli aivan kokonaan ulkopuolella sen ajatuspiirin, jossa sen ajan vallanpitäjät liikkuivat. Silloiset kuten nykyaikaisetkin vallanpitäjät, ainoastaan sillä erotuksella, etteivät silloiset edes ymmärtäneet tämän laatuisia tekopyhiä teeskentelyjäkään. Mutta jollei näin olisi ollutkaan, niin minkälaisia olivat sitten ne Saksan protestanttien kärsimykset, jotka saattoivat Kustaa Adolfin vetämään miekan tupestaan? Että keisari oli perintömaissaan armottomalla tavalla pannut toimeen katolisen palautuksen, siihen oli hänellä oikeus, jonka asianmukaisesta vahvistamisesta juuri Kustaa Adolfin protestanttiset uskontoverit olivat pitäneet huolta. Mutta se, mistä Kustaa Adolf leppymättömästi otti loukkaantuakseen, keisarin vallan voimaan saattaminen Pohjois Saksassa, se oli tapahtunut ilman, että protestantteja oli vähäkään sorrettu; Wallensteinin politikkahan perustui juuri uskonnollisten vastakohtien sovittamiseen. Eikä palautusediktiäkään voi tässä suhteessa käyttää todistuksena. Sillä jo ennen sen julkaisemista oli Kustaa Adolf päättänyt ryhtyä sotaan, jopa laatinut myöhemmin julkaistun sotajulistuksenkin; vielä senkin jälkeen kun se oli jo julaistu, yritti hän ryhtyä rauhallisiin neuvotteluihin keisarin kanssa, mitenkään suhtautumatta ediktiin, aina vain ohjelmalla: pois keisarin mahti Itämereltä, ja minä säilytän rauhan.

Mutta eivät olleet keisari eikä hänen sotaherransa miehiä, jotka olisivat taipuneet tottelemaan moista uhkavaatimusta. Wallenstein vain ahdisti entistä ankarammin hansakaupunkeja. Sota oli välttämätön, kysymys oli vain siitä, miten sitä pitäisi käydä. Lokakuun viimeisinä päivinä vuonna 1629 oli Kustaa Adolf vielä kerran Upsalan linnassa käsitellyt Ruotsin valtioneuvoston, ruotsalaisten junkkarien johtajain kanssa perin pohjin tätä kysymystä. Pöytäkirjoissa ei tälläkään kertaa

mainita sanaakaan uskonnosta. Niissä sanotaan: Ruotsin on tullut pakko, ei omasta syystään, vaan keisarin takia, kun hän on tullut liian lähelle Ruotsia. Ruotsin on joko sorruttava tai voitettava, joko odotettava keisaria Kalmarissa tai käytävä häntä vastaan Stralsundiin. Neuvosto päätti siis ryhtyä hyökkäyssotaan, oleellisesti siitä syystä, että, koska kerran Ruotsi ei jaksa kantaa sodan kustannuksia, on Saksan ne kannettava. Kustaa Adolf selitti, että Saksan sota on käytävä saksalaisella verellä ja saksalaisten rahoilla. Hän sanoi siis: jos kuningas voittaa, joutuvat saksalaiset hänen saaliikseen. Hän sanoi, että Saksan kansan täytyy taistella omaa isänmaataan ja omaa esivaltaansa vastaan. Mikä kaunis ohjelma „kalliille jumalansoturille", joka pitäen hellästi huolta saksalaisten protestanttien ahdistetuista omistatunnoista tahtoi pelastaa heidät jesuiittain kynsistä!

Jotkut luvut valaiskoot vielä tätä kuninkaallista ohjelmaa. Niinä kolmena vuonna, joina Kustaa Adolf itse vielä johti sotaa, oli Ruotsin

	sotalaitosbudgetti	armeijan miesluku (nimellinen)
v. 1630	9,535,625 taalaria	40,000 miestä
„ 1631	5,568,407 „	79,700 „
„ 1632	2,220,198 „	198,500 „

Näkyy siis: mitä korkeammaksi armeijan miesluku kasvaa, sitä enemmän sotalaitoksen menot laskevat. Ja tässä on vielä otettava huomioon, että sotalaitosbudgetti käsittää Ruotsin koko sotamahdin, Ruotsiin, Suomeen ja Itämeren maakuntiin jätetyt joukot, jotka vuonna 1630 nousivat 37,000 mieheen, kun taas meidän mainitsemamme miesluku koskee ainoastaan Saksassa taistelevia jokkoja. Nämä joukot täydennettiin pääasiassa saksalaisilla ja niiden kustannukset kiskottiin Saksasta. Jos lasketaan vain ne suunnattomat paloverotus- ja pakko-

verosummat, jotka Kustaa Adolf määräsi saksalaisten ruhtinasten ja kaupunkien suoritettaviksi, heti kun nämä joutuivat hänen valtaansa, ja niiden tullien tulot, joita hän kantoi vallottamissaan satamissa ja jotka senaikuisten tietojen mukaan „eivät olleet ainoastaan 15—30, vaan 40, vieläpä 50 sadasta“ niin ymmärtää, mitä syytä oli valituksiin eräässä vuonna 1636 julkaistussa lentokirjasessa: „Kuparia olette te tuoneet maastanne, mutta kultaa ja hopeata viette te sinne takaisin. Ruotsi oli ennen sotaa puusta ja oljilla katettu, nyt on se kivestä ja komeasti sisustettu“. Ohimennen sanoen lentokirjasessa, jonka kirjottaja ei asetu millekään yksipuoliselle puoluenäkökannalle, vaan saksalaisten joukkojen hämärtävän selvyyden „saksalaisena Brutuksena“ paljasti yhtä pätevästi kuin kuivastikin nuo ihmeelliset pelastajat, jotka olivat tulleet kaikilta ilman suunnilta heitä auttamaan. Kaiken summa on, että jokainen, on hän kuka tahansa, on etsinyt ainoastaan omaa hyötyään.

VI. Kustaa Adolfin sotaretki Saksassa.

Kustaa Adolf-sadun kimeltäviin saippuakupliin kuuluu myöskin puhe „pienestä sankarijoukosta", jolla Kustaa Adolf muka „pelasti evangeliumin". Hän nousi tosin maihin Pommerissa mukanaan ainoastaan 13,000 miestä, mutta hän oli pitänyt huolta siitä, että lisäjoukkoja saapui oikeaan aikaan, niin että hänen armeijansa nousi pian 40,000 mieheen, joka oli siihen aikaan melkoinen mahti. Tällä voimalla alkoi hän „puhdistaa merenrantaa", vallotti Pommerin ja Mecklenburgin ja karkotti keisarilliset pois Itämeren rannikolta.

Hänen ensimmäisten menestystensä syynä ei ollut siinä märin hänen etevä sotataitonsa kuin saksalaisten ruhtinasten petos: mutta ei suinkaan kokonaan tai edes etupäässä protestanttisten ruhtinasten petos. Sen ajan saksalaiset pitivät Kustaa Adolfin hyökkäystä Saksaan yksinkertaisesti sinä, mitä se todellisuudessa olikin: vieraan kuninkaan vallotussotana. He eivät antaneet hänen kauniiden puheittensa uskonpelastamisesta pettää itseään, joita puheita hän nyt oli alkanut huimasti panna liikkeelle. Vieraan vallottajan julkinen tukeminen Saksan maalla oli sellainen valtiopetos, jolla Saksan ruhtinassukujen historian synkkiä lehtiä ei vielä oltu tahrattu. Pommerin herttuakin, heikkopäinen vanhus, joka, kuten Kustaa Adolf sanoi, „tahtoi rauhassa juoda oluensa", alistui ainoastaan ruotsalaisten valloittajain aseiden pakottamana.

Brandenburgin ja Saksin protestanttiset vaaliruhtinaat, joiden tuli kaikista ensimmäisinä päättää mille kannalle asettuivat, eivät tahtoneet tietääkään mistään

liitosta Kustaa Adolfin kanssa. Ainoastaan hansakaupungeissa oli siitä lähtien kun Wallenstein niitä tuimasti ahdisti olemassa ruotsalainen puolue. Voitolle pääsi se Magdeburgissa Tässä tärkeässä arkkihiippakunnassa, jolla oli hallitseva asema Pohjois-Saksassa, ja josta hohenzollerilaiset ja wettinilaiset prinssit kiistelivät, oli raa'alla tavalla alettu toteuttaa palautusediktiä ja keisari vaati arkkipiispan arvoa eräälle pojistaan. Itse Magdeburgin kaupungissa kamppailivat puolueet keskenään: vanhakaupunki kauppakateudesta esikaupunkeja, patriisit plebeijiaineksia vastaan. Näissä sekavissa oloissa onnistui hohenzollerilaisen vallantavottelijan, Christian Wilhelmin, aivan kurjan ihmisen, joka kaksi vuotta myöhemmin kääntyi katoliseksi ja siirtyi keisarin puolelle, kaapata Magdeburg ruotsalaisen puolueen käsiin. Kustaa Adolf lähetti sitte yhden uskotuimmista upseereistaan, hovimarsalkan ja överstin von Falkenbergin, pitämään kaupunkia hallussaan siksi kunnes hän itse voisi tulla ja miehittää sen. Toistaiseksi esti Brandenburgin ja Saksin vastarinta hänet siitä.

Syylliset petokseen olivat ennemmin katoliset ruhtinaat, jotka tosin eivät kannattaneet Kustaa Adolfia, mutta veivät aseet keisarilta ja valtakunnalta, josta tulos luonnollisesti oli aivan sama. Samaan aikaan kun Kustaa Adolf astui maihin Pommerissa, lähti keisari vaaliruhtinaspäiville Regensburgiin, taivuttaakseen vaaliruhtinaat auttamaan sodassa Ranskaa ja Ruotsia vastaan sekä etupäässä valitsemaan hänen poikansa hänen seuraajakseen. Baijerin Max ja hengelliset vaaliruhtinaat saapuivat itse, protestanttisia edustivat lähettiläät, jotka pysyivät aivan syrjähenkilöinä. He vaativat palautusediktin peruuttamista, jonka vaatimuksen liiga ja keisari yksimielisesti hylkäsivät. Varsinainen taistelu tapahtui keisarin ja liigan välillä. Liiga oli edistänyt keisarin vallan vahvistamista, niin kauvan kuin tämä toimi heidän edukseen; mutta se oli muuttanut täydellisesti mielipidettä, kun Wallenstein oli saanut keisarin vallan omille jaloilleen

ja menetteli katolisten ruhtinasten suhteen aivan samoin kuin protestanttistenkin. Keisarillisen sotajoukon supistaminen ja tuon „vahingollisen ihmisen, friedlantilaisen" poistaminen sen johdosta: tämä oli heidän ensimmäinen vastavaatimuksensa. Sen jälkeen tulisi Baijerin vaaliruhnas liigan johtajana ja keisarin sotapäällikkönä käymään sotaa ruotsalaista tunkeilijaa vastaan. Sodasta Ranskaa vastaan eivät liigan ruhtinaat tahtoneet kuulla puhuttavankaan. He olivat jo kauvan olleet yksissä juonissa Richelieun kanssa; he olivat luvanneet hänelle riisua valtakunnalta aseet ja lopettaa Mantuan sodan; heidän toimestaan saapui Regensburgiin Ranskan lähetystö rauhasta neuvottelemaan. Richelieau oli lähettänyt sen mukaan uskotuimman neuvonantajansa, isä Josephin, joka ajoi pirullisella taidolla Ranskan etuja näillä saksalaisilla ruhtinaspäivillä.

Wallenstein itse eli sillä välin yhä vielä suurissa suunnitelmissaan. Hän ei pelännyt sotaa Ranskan kanssa ja oli jo kauvan valmistunut siihen; ranskalaismielistä paavia oli hän uhannut: sataan vuoteen ei Roomaa oltu ryöstetty, nyt täytyy sen olla vielä paljoa rikkaampi kuin se oli silloin. Houkutteleva päämäärä oli hankkia keisarin aseiden voimalla uudelleen valtakunnalle ruhtinasten petoksen kautta menetetyt Metzin, Toulin ja Verdunin hiippakunnat; Wallenstein puhui jo tulevasta pääkortteeristaan Parisista. Mutta kaikissa kuvituksellisissa unelmissaan ei hän kuitenkaan ollut mikään kuvittelija. Heti kun keisarilliset joukot olivat rynnäköllä vallottaneet Mantuan ja kun keisarin arvo oli Italiassa palautettu ja heti kun Kustaa Adolfin hyökkäys Saksaan näytti peruuttamattomalta, neuvoi Wallenstein kunniakkaaseen rauhaan Ranskan kanssa, siten särkeäkseen habsburgilaisvastaisen liiton: „kun rauha Italiassa on saatu aikaan, ovat kaikki Itävallan huoneen viholliset säkissä". Wallenstein ei tiennyt — eikä ole häpeäksi hänelle, ettei hän edes aavistanutkaan —, kuinka lujasti katoliset vaaliruhtinaat jo olivat Ranskan pauloissa. Saatuaan aikaan

rauhan Italiassa Ranskan kanssa tahtoi hän tuoda siellä taistelleet keisarilliset joukot johdettavikseen ja ajaa ruotsalaiset vastustamattomalla voimalla Itämeren taakse: silloin oli keisarin valta Saksassa nostettu loistavammaksi kuin koskaan ennen.

Kuten aikaisemmin kaupungit, saattoivat nyt vaaliruhtinaat hänen suunnitelmansa haaksirikkoon. Ratkaisevalla hetkellä voittivat taaskin nurkkakuntaedut. Mitä auttoi Habsburgin huonetta monarkistinen valta, jollei isä voinut jättää sitä perinnöksi pojalleen? Poika voi seurata isäänsä valtaistuimelle ainoastaan vaaliruhtinasten vaalin kautta. Ja vaaliruhtinasten liigalainen enemmistö selitti, jollei Wallensteiniä eroteta, niin valitsevat he mieluummin Ranskan kuninkaan keisarin seuraajaksi. Keisarilla ei ollut valinnan varaa: hänen täytyi erottaa Wallenstein, hänen täytyi laskea hajalle osa hänen sotajoukoistaan. Ainoastaan vaivoin sai hän tingityksi sen, etteivät hänen joukkojensa jätteet joutuneet liigan päämiehen, vaan sen sotaherran komennettaviksi; Tilly sai johdettavakseen keisarillis-liigalaiset joukot ruotsalaisia vastaan. Ja sittekin kieltäytyivät vaaliruhtinaat vastapalveluksesta: hänen poikaansa ei valittu hänen seuraajakseen. Lopuksi tosin tehtiin rauha Ranskan kanssa, mutta Richelieau kieltäytyi hyväksymästä valtuutettujensa tekemää sopimusta. Keisarin täytyi jatkaa sotaa Italiassa, ja kun hän Kustaa Adolfin nopeasti eteenpäin tunkeutuessa ei voinut sitä jatkaa, niin oli hän, kuten hän itse valittaa, pakotettu tekemään Ranskan kanssa „mahdottoman, aivan inhottavan rauhan". Korvaukseksi hyväksyi Ranska kauvan suunnitellun liittosopimuksen Ruotsin kanssa, ei suinkaan protestanttisen uskonnon suojaamiseksi, vaan taatakseen Itämeren Ruotsille, edistääkseen Saksan rikkinäisyyttä, hävittääksensä keisarin vallan; Kustaa Adolf sitoutui kohtelemaan Baijeria ja liigaa ystävinä tai ainakin puolueettomina valtoina, jos nämä tekivät samoin.

Keisarin hirvittävä tappio Regensburgin päivillä oli

Kustaa Adolfin Saksan voittoretken todellinen syy. Kun nyt kiihkokatolinen sanomalehdistö parjaa Kustaa Adolfia nimellä devastator Germaniae, Saksan hävittäjä, niin täytyy sille muistuttaa, että ainoastaan katolisten ruhtinasten petos keisaria ja valtakuntaa kohtaan teki mahdolliseksi sen, että Kustaa Adolf voi hävittää Saksaa. Niin kauvan kuin kinastelua Regensburgissa kesti, ei Kustaa Adolfilla ollut suurtakaan vaivaa tuhotessaan hyvinvarustetulla armeijallaan yksityiset keisarillisen armeijan osastot Itämeren rannikolla. Ja sen jälkeen ei hänellä enää ollut tasaväkistä vastustajaa ja tasaväkistä mahtia vastassaan, niinkuin olisi ollut ilman liigalaisten petosta Wallensteinissä ja tämän armeijassa. Tämän armeijan hajotetut joukot menivät suorastaan hänen palvelukseensa ja vahvistivat näin vielä hänen sotavoimiaan. Tilly itse oli urhoollinen huimapää, eikä ollenkaan sellainen raaka raivooja, miksi protestanttiset historiankirjoittajat ovat hänet tarinoineet, mutta hän oli keskinkertainen, vanhuuden jo raihnaistuttama sotaherra, ilman vähintäkään politista älyä, keisarin ja liigan, kahden aivan vastakkaisia etuja ajavan herran sinne tänne horjuva palvelija. Kirjeissään arvostelee hänen uskalias ja viisas alapäällikkönsä Pappenheim murhaavalla tavalla hänen surkeata sodankäyntiään. Sen sijaan että olisi täydellä voimallaan rynnännyt joko Magdeburgia tai Kustaa Adolfia vastaan, yritti hän riittämättömin voimin kumpaakin. Turhaan tuhlattuaan kalliita voimia ja aikaa, päätti hän lopuksi ryhtyä Magdeburgin vallotukseen, helpompana tehtävänä. Toukokuun 10 päivänä vallottikin hän väkirynnäköllä kaupungin, etupäässä Pappenheimin sotataidon ja kaupungin muurien sisällä olleiden petturien avulla, mutta voitonsaalis mureni kuin möyheä multa hänen käsissään. Magdeburg joutui liekkien saaliiksi, ja tämän hirvittävän rovion verinen loimotus valaisi ruotsalaisille tietä uusiin voittoihin.

Magdeburgin kukistumiseen liittyy kaksi riitakysymystä, joista on kirjotettu kokonaisia kirjastoja, enim-

mäkseen arvotonta makulatuuria. Ensimäinen kysymys kuuluu: Voiko Kustaa Adof tulla kaupungin avuksi? Mutta tämä kysymys sulautuu pohjiltaan toiseen kysymykseen: Oliko Kustaa Adolf uskonsankari vai vallottaja? Jos hän oli uskonsankari, niin hänen ei ollut ollenkaan mahdotonta, eikä edes erittäin uskallettuakaan, tulla kaupungin avuksi. Jos hän oli vallottaja, jolle Ruotsin edut olivat kaikki kaikessa ja protestanttiset edut arvossa nollan alapuolella, niin ei hän puolustanut itseään vallottajankannalta taitamattomasti sanoilla, että sitoumuksia, joita hän oli antanut Magdeburgille, ei „saanut käsittää niin mielettömästi, että hänen olisi pitänyt sokeasti syöksyä sinne, panna itsensä ja valtakuntansa suotta vaaraan, silti kuitenkaan voimatta auttaa tätä hyvää kaupunkia enempää kuin että olisi tuhonnut itsensä". Tulla „mielettömästi" käsitetyiksi on nyt kerta kaikkiaan kunniakkaiden vallottajien onnettomuus, ja „mielettömästi" käsittää on ihmisten onnettomuus, jotka uskovat hänen suurisanaisiin lupauksiinsa. Toinen kysymys kuuluu: Kuka sytytti Magdeburgin palamaan? Sitä ei voida oikeudessa kelpaavan todistuksen varmuudella enää ratkaista, vaan samalla historiallisella varmuudella, jolla jokainen nyt sanoo: Moskovan sytyttivät vuonna 1812 venäläiset eivätkä ranskalaiset, täytyy siihen vastata: Magdeburgin polttajia ovat ruotsalaiset, eivätkä keisarilliset. Tai vielä tarkemmin sanoen: ruotsalainen, översti Falkenberg, Kustaa Adolfin uskottu adjutantti.

Tilly ei tosin ollut mikään nero, mutta moninkertainen narri olisi hän ollut, jos hän olisi polttanut tuhaksi tärkeän aseman, jonka hän oli juuri mitä ankarimmilla ponnistuksilla vallottanut. Hän antoi ryöstää kaupunkia, kuten Kustaa Adolf antoi sotamiestensä ryöstettäväksi Oderin, Frankfurtin ja Würzburgin niiden väkirynnäköllä vallottamisen jälkeen: rynnäköllä vallotettujen paikkojen ryöstäminen oli siihen aikaan tosin raaka, mutta yleinen sotamiesten oikeus. Tosin mur-

hattiin ja ryöstettiin Magdeburgissa vielä yli silloisen kauhean määränkin, mutta vain sen takia, että kaikkialla loimottava tulipalo katkoi viimeisetkin kurin jätteet ryntäävässä armeijassa. Ja tätä tulta ei sytyttänyt Tilly. Jo palopaikalla syytti hän piiritettyjä Magdeburgin sytyttämisestä, vieläpä vankienkin sanojen mukaan, ja hänen mielipiteensä tunnustavat oikeutetuksi nykyään jo kaikki vähänkin vakavat protestanttiset historioitsijat. Falkenberg kaatui rynnäkössä, mutta tässä näennäisesti klassillisessa todistajassa on menetetty varsin vähän. Tuollaiset „sankarityöt" ovat hiukan katkuavia ja niiden toimeen panijat eivät sen takia ole mitään klassillisia todistajia. Rostoptshin, Moskovan kuvernööri, kerskaili ensimmäisen menestyksen huumauksessa, että hän oli Moskovan palon aiheuttaja ja vaati siitä palkakseen ritarimerkkejä ja kunniaa, mutta väitti myöhempinä vuosina, vieläpä kirjeissään luotetuilleenkin, jyrkästi ja lujasti, että Napoleon oli sytyttänyt kaupungin palamaan ja sysännyt vasten parempaa tietoaan tämän kauhean työn hänen niskoilleen. Että Kustaa Adolf olisi antanut Falkenbergille ohjeita polttaa kaupunki, siitä ei ole olemassa minkäänlaisia todisteita. Mutta hänen sodankäyntinsä yleisiin puitteisiin sopii se erinomaisesti, ja sen hedelmät hän korjasi.

Sillä jo palautusediktin protestanttisen väestön suurten joukkojen keskuudessa nostamaa kuohuntaa kohotti Magdeburgin kamala kohtalo laskemattomassa määrässä. Keisarillisten „magdeburgisoimisen" pelko, huoli siitä, että kaikkialla Pohjois-Saksassa „pannaan toimeen Magdeburgin murhenäytelmä", tarttui jokaisen yksityisen ruumiiseen ja sieluun. Tämä mieliala ei välittömästi hyödyttänyt ruotsalaisia vallottajia, aluksi se suorastaan vahingoittikin heitä, sillä epäluulo Kustaa Adolfia kohtaan kasvoi, kun häntä syytettiin protestanttiselta taholta, ettei hän ollut velvollisuutensa mukaan auttanut Magdeburgia. Mutta keisarillis-liigalaisen sotilasmielivallan synnyttämä kaamea kauhu kääntyi lopultakin pakosta

ainoan pelastajan eduksi, joka asiain ollessa tällä kannalla oli olemassa tätä vihollista vastaan. Koko asema oli kärjistynyt; oli ainoastaan kaksi puoluetta.

Brandenburgin ja Saksin vaaliruhtinaat eivät voineet enää pysyä puolueettomina, niinkuin he tähän asti olivat koettaneet olla toiselta puolen velvollisuudesta valtakuntaa kohtaan ja toiselta puolen Kustaa Adolfia pelätten. Edesvastuun Magdeburgin kukistumisesta vieritti Kustaa Adolf julkisesti heidän niskoilleen; he olivat kaksimielisyydellään estäneet häntä lähtemästä Magdeburgin avuksi. Kun tämän lisäksi oli vielä käytetty hiukan väkivaltaa, taipui ensiksi Brandenburgilainen, vavisten ja epäröiden, sillä hän oli surkuteltava raukka, joka jo Pillausta tunsi lankonsa „ystävälliset" otteet, mutta joka samalla mitä rehellisemmin kunnioitti keisarin pitkää kättä. Henkilökohtaisesti oli Saksilainen saman kaliberin miehiä: „„Olutyrjö", kuten häntä yleiseen kutsuttiin, josta kansa sanoi, että hänen Merseburgin oluttynnörinsä olivat hänestä rakkaammat kuin protestanttien menestys ja johon nähden muuan diplomaatti piti jumalan kaikkivallan ihmeenä, jos hän joskus heräsi ikuisesta humalastaan selvälle päälle. Hän riippui kaikella sielullaan keisarihuoneesta, kuten kaikki Saksin vaaliruhtinaat petettyään ernestiniset serkkunsa; ja keisarilla oli Lausitz hänen varalleen houkuttelevana täkynä. Tosin uhkasi palautusedikti viedä häneltä Meissenin, Naumburgin ja Merseburgin, jossa pantiin niin hyvää olutta, ja Magdeburgin arkkihiippakunta uhkasi luiskahtaa ohi hänen suunsa, ennen kuin hän oli oikein ehtinyt siihen tarttuakaan. Näin horjui hän sinne tänne, kunnes Tillyn joukkojen uhkaava hyökkäys hänen maihinsa horjautti hänet ruotsalaisten syliin. Saksin joukot yhtyivät Ruotsin armeijaan; syyskuun 7 päivänä tapahtui ratkaisu Breitenfeldin luona. Mahtavat tappelujoukot, jollaisia Tilly vielä käytti muinais-espanialaiseen tapaan, hajottivat elefantinaskelillaan helposti saksilaiset rykmentit, ja „Olutyrjö" pakeni henkeään pidellen taistelu-

kentältä, mutta Kustaa Adolf korjasi tappion kokeneilla joukoillaan; liikkuvalla taktiikallaan syöksi hän keisarillis-baijerilaisen sotavoiman muodottomat joukot toivottomaan tappioon. Isku oli ratkaiseva. Kustaa Adolf hallitsi nyt koko Pohjois Saksaa ja Etelä-Saksa oli hänen edessään turvattomana saaliina.

Häntä on moitittu siitä, ettei hän käyttänyt tätä loistavaa asemaa hyväkseen ja vienyt joukkojaan Wienin kimppuun, sanellakseen keisarille miekka kädessä rauhan ehdot. Tässä muodossa on moite liioteltu, niin pitkälle ei Ruotsin kuninkaan mahti vielä ulottunut, että hän olisi voinut Itävallan lopullisesti lannistaa. Jos hän olisi mennyt tätä tietä, olisi hän ennen pitkää kohdannut Kolininsa, kuten enemmän kuin sata vuotta myöhemmin Preussin kuningas, joka uskoi Pragin taistelussa kukistaneensa Itävallan huoneen ja tuuditteli itsensä petolliseen haaveeseen, että hän voi sanella rauhan ehdot Wienin valleilta.

Mutta tuo moite sisältää, vaikka liioteltussa muodossa, kuitenkin oikean ajatuksen: Kustaa Adolfin piti Breitenfeldin taistelun jälkeen koettaa saada rauha aikaan. Hän oli saavuttanut sen, mitä hän ylipäätään saavuttaa saattoi: hän oli puhdistanut Pohjois-Saksan keisarillisista aseista ja sen kautta vapauttanut kuningaskuntansa siitä painosta, joka uhkasi viedä siltä hengen; hän voi pakottaa keisarin peruuttamaan palautusediktin ja sen kautta kietoa pohjois-saksalaiset ruhtinaat pysyvästi Ruotsiin etujensa kahleilla. Ja vaikkapa hän olisi ollut vain „uskonsankari", niin olisi hän nyt voinut turvata protestantismille täydellisen tasa arvoisuuden katolismin rinnalla. Mutta sitä hän ei ajatellut, vaan hänen ahnas rosvonluontonsa heitti nyt yltään viimeisetkin verhonsa: hän ryhtyi suureen ryöstöretkeen, senkin kaksinkertaisen vaaran uhalla, että hän panee peliin liittonsa Ranskan kanssa ja antaa keisarille aikaa koota uusia voimia, joiden lannistamiseen hänen voimansa eivät enää riitäkään.

Breitenfeldin taistelun jälkeen esiintyi Kustaa Adolf julkisesti vallottajana. Saksilaiset sotavoimat lähetti hän keisarin perintömaihin, pitääkseen vihollisuuden vaaliruhtinaan ja keisarin välillä jyrkkänä; itse hyökkäsi hän „pappienpolkua“ pitkin yli Thüringin metsän Frankkiin, Mainin seudun rikkaita hiippakuntia vastaan. Se oli suunnatonta voittoa tuottava, mutta sangen yksitoikkoinen ryöstöretki; saksilaisen liittolaisensa thüringiläisissä maissa tuhosi ja hävitti Kustaa Adolf aivan samalla tavalla kuin Bambergin, Würzburgin ja Mainzin piispojen alueilla; vaaliruhtinaan valituksiin vastasi hän yksinkertaisesti, että sota on sota, eivätkä sotamiehet ole mitään luostarineitsyeitä. Missä hän kohtasi vastarintaa, siellä uhkasi hän „tulella ja miekalla“, myöskin kärventämisellä, polttamisella, ryöstämisellä ja murhalla“, ohjelmalla, jonka hän omantunnon tarkasti pani täytäntöön, jollei vastarinnasta luovuttu. Puolueettomuus oli hänen mielestään vihollisuutta. Ajoissa tapahtunut antautuminen palkittiin raskailla pakkoveroilla, muonan ja sotamiesten hankinnalla, linnotettujen paikkojen luovuttamisella hänen haltuunsa j. n. e. Luostarit olivat kaikissa tapauksissa turvattomat. Niiden asukkaat karkotettiin, niiden usein suunnattomat aarteet tyhjennettiin viimeistä ropoa myöten, niiden maa-alueet lahjotettiin kuninkaan kätyreille. Würzburgin piispan arvokkaat kirja- ja käsikirjotuskokoelmat vaelsivat Upsalan yliopistoon, jota muistettiin vielä monella samantapaisella ryöstöllä. Vallotettujen alueiden täytyi vannoa uskollisuutta Ruotsin kruunulle, kuningas määräsi niissä kuin Ruotsin lääneissä, perusti uusia virkoja, lyhyesti sanoen, on tuskin ajateltavissa mitään piinaa, jota Kustaa Adolf ei olisi tuottanut onnellisen väestön omille tunnoille ja menestykselle, sen henkiselle ja ruumiilliselle hyvinvoinnille, väestölle, jonka hän uskottavien vakuutustensa mukaan vapautti „paavilaisten katalasta petoksesta ja sokeista kiristyksistä“.

Talven 1631—1632 piti kuningas loistavata hovia

Mainzissa. Täällä tapasivat hänet myöskin ensimmäiset oireet siitä, että hän jo oli astunut yli menestyksensä huippukohdan. Ranska oli tyytymätön hänen mahtinsa aivan liian voimakkaaseen kasvamiseen ja erittäinkin siihen, että hän oli siirtänyt sodan „pappienpolulle", liigalaiselle alueelle. Liiga oli Ranskan suojatti yhtä suuressa määrässä kuin Kustaa Adolfkin; kumpikin oli osa Habsburgien lihassa. Alusta alkaen oli Richelieu koettanut saada aikaan ystävyyttä tai ainakin puolueettomuutta Kustaa Adolfin ja liigan välillä ja nyt uudisti hän nämä yrityksensä. Mutta Kustaa Adolf ei toki ajatellutkaan niin helpolla kaupalla jättää vallotuksiaan „pappienpolun" varrella; liigalaiset eivät voineet suostua hänen koviin ehtoihinsa. Neuvottelut johtivat vain liigan hajoamiseen. Hengelliset ruhtinaat, mikäli Kustaa Adolf ei ollut heitä jo karkottanut, pakenivat Ranskan turviin, kun taas Baijerin vaaliruhtinas liittyi keisariin, jatkaakseen sotaa Ruotsia vastaan. Muutenkaan ei ollut puutetta pahoista kahnauksista Ruotsin ja Ranskan välillä, jonka lähettiläille Kustaa Adolf uhkaili, että Suurturkki on vielä hänen hyvä ystävänsä.

Ja tosiaankin varustautui Turkki Ruotsin kehotuksesta hyökkäämään Itävallan perintömaihin. Ja samaan aikaan kieltäytyi paavi julistamasta Kustaa Adolfia kirkonkiroukseen. Mikä onni evangeliselle jumalansoturille, että hänellä paavissa ja sulttanissa oli kaksi yhtä hyväntahtoista suojelijaa! Itävalta oli turhaan koputellut kaikille oville Europassa uusia liittolaisia etsiessään; ainoastaan Espanian kanssa oli sen onnistunut solmia vanha liitto entistä lujemmaksi ja se toivoi nyt, että paavi siunaisi katolisten valtojen aseet kerettiläiskuningasta vastaan. Mutta Urbanus VIII oli taipumaton. Turhaan tekivät kardinaalien julkisessa kokouksessa kardinaali Passmann Itävallan ja kardinaali Bordia Espanian lähettiläinä kiivaita syytöksiä häntä vastaan; mutta paavi piti vain sen päänsä, ettei sota ollut mikään uskonsota, ja Kustaa Adolfista sanoi hän: Jumala on itse lähettänyt

hänet meitä suojelemaan! Kustaa Adolfin kuoleman jälkeen piti paavi hänen sielulleen surumessun Vatikanissa. Viisaammin kuin yrittäessään saada paavin siunausta teki keisari siinä, että hän otti Wallensteinin uudelleen ylikenraalikseen. Liigalaiset vaaliruhtinaat olivat vetäneet kyntensä pois pelistä ja Baijeri oli pehmitetty. Wallenstein otti vanhan virkansa paljoa suuremmilla valtuuksilla; toisen Regensburgin päivän ei pitänyt häntä enää uhata; tällä kertaa aikoi hän toteuttaa ohjelmansa keisarin suostumuksella tai ilman sitä, ja jos niin täytyi, vaikkapa keisaria vastaankin.

Heti kun Wallenstein ilmestyi näyttämölle, kalpeni Kustaa Adolfin onnen tähti. Hän oli vielä kerran tuottanut Tillylle, joka aikoi estää hänen Baijeriin tunkeutumistaan ja kaatui tässä taistelussa, aivan perinpohjaisen tappion, ja mellastanut Baijerissa vielä kerran kuin vandaali. Mutta sitte piti hänen käydä kamppailuun Wallensteinin kanssa. Wallensteinin sotasuunnitelma oli yhtä yksinkertainen kuin valaisevakin. Hämmästyttävällä järjestämisnerollaan oli hän nopeasti koonnut uuden armeijan ja karkoittanut saksilaiset sotajoukot Böömistä. Hän aikoi tunkeutua Saksiin, pakottaakseen Kustaa Adolfin tulemaan Etelä- ja Länsi-Saksasta vaaliruhtinaan avuksi tai, jollei hän tulisi, taivuttaakseen horjuvan ja puoliksi jo taipuvaisen vaaliruhtinaan liittymään keisariin. Kummassakin tapauksessa riippuivat Kustaa Adolfin vallotukset Etelä Saksassa aivan ilman varassa.

Veisi meidät liian pitkälle, jos lähtisimme lähemmin seuraamaan kuninkaan retkiä edes takaisin uhkaavan vaaran painostuksen alla; Wallenstein määräsi täydellisesti kuninkaan matkat. Kahdesti tapasivat he toisensa avoimessa taistelussa. Wallensteinin leiriä vastaan Nürnbergissä puski Kustaa Adolf sarvensa rikki; marraskuun 6 päivänä 1632 kaatui hän villissä käsikähmässä Lützenin luona.

VII. Kustaa Adolfin asema historiassa.

Kustaa Adolfista henkilökohtaisesti tiedämme suhteellisen vähäisen. Mutta se vähä ei ole epäedullista. Hän oli vapaa niistä inhottavista paheista, joiden liejussa saksalaiset kääpiödespootit rypivät, ja sivistyksessä oli hän paljo yläpuolella heitä. Luonnollisesti ei hän tule sen kautta huonommaksi, että hänen kunnioittajainsa luulottelu, että hän hyökkäsi vaeltavana uskonsankarina Saksaan, on naurettavaa kuvittelua. Jos hän olisi tehnyt tai vain tahtonutkin tehdä sen, mitä „maailma hänessä ihailee", niin olisivat ruotsalaiset junkkarit sulkeneet hänet ja täydellä syyllä hulluinhuoneeseen.

Hänen historiallisen asemansa määräävät ne historialliset olot, joissa hän eli. Junkkarillinen sotilasmonarkia on takapajulla oleva yhteiskunta ja valtiomuoto; ja se oli sitä jossakin määrin jo Kustaa Adolfin aikoinakin. Mutta se oli joka tapauksessa edistynyt valtiomuoto verrattuna puolalaiseen aatelisdemokratiaan, joka mätäni feodalisessa suossa, ja Venäjän alkuperäiseen raakalaistilaan. Taistelussa Puolaa ja Venäjää vastaan nousi Ruotsi baltialaiseksi suurvallaksi. Taistelussa Tanskaa vastaan, joka oli samalla sivistysasteella, ei se enää niittänyt laakereita. Kummankin maan täytyi törmätä Saksan Itämerivaatimuksia vastaan. Historiallisesti ei kysymys kuulunut niin, oliko Tanska tai Ruotsi kyllin voimakas kyetäkseen kukistamaan Saksan, sillä siitä ei voinut olla puhettakaan. Vaan kysymys oli siitä, voiko Saksan sisäinen hajoamisprosessi mennä koskaan niin pitkälle, että se joutuu Tanskan tai Ruotsin saaliinhimolle alttiiksi. Kun Tanska hyökkäsi pitivät valta-

kunnan saumat vielä ritisten ja ratisten; Ruotsin hyökkäystä ei se enää voinut kestää, koska sen omat jäsenet olivat vieneet siltä aseet. Mutta että Ruotsi voisi joskus hallita Saksaa, sitä ei missään tapauksessa saattanut ajatellakaan. Ruotsi voi ainoastaan ryöstää Saksaa ja tähän ryöstöön perustui sen hyvin pian katoava suurvaltaasema. Sillä ryöstäminen ei nyt ole, kuten porvaristaloustiede on tahtonut meille opettaa, mikään tuotantotapa. Niin se meni kuin tulikin ja surkeasti kylläkin suistui Ruotsi tuskin saavutetun mahtinsa huipuilta. Sen historiallinen asema seitsemännellätoista vuosisadalla oli ainoastaan episoti, syrjähyppäys sen vaiheissa.

Sen takia oli Kustaa Adolfin historiallinen asema myöskin aivan episodimainen. Mieletöntä on verrata häntä historiallisiin olennoihin, jotka ovat olleet yhteiskunnallisten vallankumousten täytäntöönpanijoita. Napoleonin valloitukset sulivat hänen käsistään, mutta hän lakaisi rautaluudalla maailmasta pois kasottain feodalista romua, johon Europan sivistys uhkasi tukehtua, ja tämän takia oli hän oikeutettu yksinäisellä saarellansa sanomaan: joka minun muistoani parjaa, puree kalliota. Mutta mitä läheskään samallaista voi sanoa Kustaa Adolfista? Sanottanee ehkä, että hän on pelastanut luterismin Saksassa. Ensiksikään tämä ei ole totta, ja toiseksi, vaikka se olisi tottakin, olisi Kustaa Adolf sillä vain ikuistuttanut kahdeksi vuosisadaksi Saksassa onnettoman pimitysjärjestelmän, ja siitä piru häntä kiittäköön!

Sotaherrana ja valtiomiehenä oli Kustaa Adolf Ruotsin aateliston toimeen paneva käsi. Yleiseen sanoen ei hän ole potkinut tutkainta vastaan, vaan oli sangen kiltti, kun hänen kanslerinsa Oxenstjerna häntä morkkasi, ettei hänen pidä hautoa mitään sekapäisiä suunnitelmia, joita ei voida toteuttaa. Kuten hän mitä etäisimpiä mahdollisuuksia myöten junkkarien kanssa valmisti Saksan retken suunnitelman ja hankki sille kaikissa yksityiskohdissaankin heidän suostumuksensa, ennen kuin

pani sen täytäntöön, samoin hankki hän Saksasta jokaiseen vähänkin tärkeään askeleeseen Ruotsiin asettamansa junkkarillisen sijaishallituksen suostumuksen, ja näiden paperien nojalla voidaan pienimpiin atomeihin saakka osottaa satu hänen uskonsankaruudestaan perättömäksi. Kustaa Adolfin riippuvaisuus junkkaristosta jätti hänen „nerokkaalle yksilöllisyydelleen“ hyvin pienen liikkumaalan, mutta mitä me tästä nerosta näemme, se ei suinkaan tee mitään kohottavaa vaikutusta.

Tosin se, että hänessä sotaherrana oli hyvä annos flibustieriä tai sanoaksemme sen suomalaisella sanalla, merirosvoa, ei johtune niin paljo hänen personallisesta luonteestaan kuin Ruotsin sotilasmonarkian koko sodankäyntitavasta. Mutta ikävätä kyllä, ei hän näytä tätä surullista pakkoa ollenkaan sellaiseksi tunteneen. Kun hän uhkasi „kärventää, polttaa, ryöstää ja murhata“, niin tapahtui tämä sellaisella hekumallisella nautinnolla, jonka on mahdotonta miellyttää uusiaikaista sivistysihmistä. Sanottakoon vain „urhoudeksi“ sitä, että hän sai suuren taistelun temmellyksessä surmansa, että hän Baijerin retkellä ratsasti vihollisten etuvartioiden luo härnätäkseen niitä kysymyksellä: Monsieur, mitä tekee vanha Tilly? — sotaherrana painoi Kustaa Adolf itsensä hyvin alas, jo siihenkin aikaan; paljo Wallensteiniä alemmaksi, joka oli häntä kaikissa suhteissa korkeammalla ja joka ei koskaan käynyt sotaa vain sodan vuoksi. Aina, milloin vain hänen politiset tarkotuksensa sen sallivat, piti Wallenstein rauhan sotaa, rauhalliset keinot sotaisia parempina. Kustaa Adolf sitävastoin oli häikäilemätön päällekävijä ja iskijä, merenkuningas, joka ryöstäen kulki meriä ja maita, vaan ei mikään valloittaja, joka uusia valtakuntia perustaa.

Ei ole myöskään hänen ansionsa, vaan Wallensteinin korkeamman ja inhimillisemmän sodankäynnin, jollei juuri toteuttaminen, niin toki tavotteleminen. Edistänyt on Kustaa Adolf sodankäyntiä taktillisilla uudistuksilla, jotka perustuvat enimmäkseen armeijan suurempaan

liikkuvaisuuteen. Mutta hän ei ajatellut, eikä voinutkaan ajatella, silloisen sodankäynnin juuriin koskemista. Kaikki mitä tässä suhteessa hänen ansiokseen pannaan, perustuu perinpohjaiseen erehdykseen. Sotilasmonarkiat parantavat aina teknillisesti sotakäsityötä; se on yksipuolista taituruutta, joka käsittelee jotakin määrättyä työkalua sitä taitavammin, mitä kauvemmin se sitä käyttelee. Sitävastoin eivät sotilasmonarkiat voi koskaan mullistaa aikansa sodankäyntiä, joka perustuu samoihin historiallisiin oloihin kuin ne itsekin. Kuningas Friedrich saattoi aikansa sodankäynnin ajateltavissa olevan täydellisyyden korkeimmille huipuille, mutta ennen kuin Preussin armeija voi omaksua toisen sodankäynnin, täytyi muinaispreussilaisen valtion kukistua.

Kuvittelu, että Kustaa Adolf olisi uskonkiihkoisista ruotsalaisista talonpojista kootun sotajoukon johtajana tuhonnut keisarilliset palkkasoturilaumat, ei kestä minkäänlaista arvostelua. Kun hän hyökkäsi Saksaan, oli hänen sotajoukkonsa puoliksi palkkasotureita, joita oli värvätty kaikista jumalan maista; Saksassa täydennettiin sitä Kustaa Adolfin ohjelman mukaan saksalaisilla, väkivalloin siihen pakotetuilla tai nälkiintyneillä talonpojilla ja käsityöläisillä tai siitä kansainvälisestä palkkasoturijoukosta, joka palveli tänään tämän lipun alla ja huomenna jonkun toisen, ja joka kolmikymmenvuotisen sodan alusta oli paisunut hirvittäväksi maan vaivaksi. Vangit pistettiin heti sotamiehiksi. Paikkansa pitänee, ettei lopuksi edes joka kymmeneskään mies ollut ruotsalainen tässä Ruotsin sotajoukossa. Luonnollisesti on myöskin satu Kustaa Adolfin kuuluisasta mieskurista oleellisesti ja etenkin siveelliseltä puoleltaan pelkkää satua. Että hän vallotusretkillään koetti mahdollisimman mukaan supistaa silloisten sotajoukkojen suunnalonta kuormastoa eikä sen takia tahtonut kärsiä etenkään naisia, armeijassaan, että hän hyökätessään vieraisiin maihin suurisanaisesti vakuutteli, ettei hänen sotaväkensä rauhallisilta asukkailta hiuskarvaakaan taivuta, sehän oli

itsestään selvää, ja täytyy todella antaa täysi tunnustus niiden ihmisten vaatimattomuudelle, jotka näissä kaikkein tavallisimmissa vallottajatempuissa ihailevat protestanttisen jumalanlapsen tekoja. Mutta olot ja sitte myöskin kuninkaan tahto asettivat kaikelle tälle hyvin ahtaat rajat.

Niinkauvan kun hän ei ollut vielä päässyt yksimielisyyteen Brandenburgin ja Saksin kanssa, käskivät hänen omat etunsa häntä pitämään kovaa kuria sotaväessään ja ne käskyt, joita hän silloin antoi, olivat varmasti toteltaviksi tarkotettuja. Mutta jo silloin kirjoitti hän eräässä tuttavallisessa kirjeessä Oxenstjernalle, että hänen armeijansa on mitä surullisimmassa tilassa, hänellä ei ole mitään keinoja, millä tyydyttää jalkaväkeä ja ratsumiehiä, hänen täytyy suureksi mielipahakseen kärsiä kaikki mellastukset ja on kuitenkin joka päivä kapinan vaarassa Mutta Breitenfeltin taistelun jälkeen ei hänellä enää ollut tahtoakaan säilyttää mieskuria; me olemme jo nähneet millä lentävillä sanoilla hän vastasi saksilaisen liittolaisensa valituksiin ruotsalaisten ryöstöistä Saksin alueilla. Kun Wallenstein saattoi hänet Nürnbergin luona pahaan pulaan, tuli hän tosin taas pirun jumaliseksi. Nürnbergin kaupungin lähetystön valtuutti hän, koska hän tarvitsi tämän kaupungin apua, heti hirttämään jokaisen ryöstelevän tavallisen sotamiehen; hän vakuutteli, kuinka hänen koskee sydäntään, että ystävän maassa kaikissa ryöstöissä sanotaan, ruotsalainen tekee tämän, ruotsalainen tekee tuon. Sivumennen sanoen, tahtomatta pujahtanut tunnustus, että „ruotsalainen“ jo silloin oli sananlaskullisessa murhapolttajan huudossa. Mutta saksalaisille upseereilleen sanoi Kustaa Adolf: „Minun on niin paha olla teidän luonanne, että minä mieluummin kaitsisin sikoja kuningaskunnassani, kuin seurustelisin niin nurjan kansan kanssa“. Protestanttisena uskonsankarina täytyi Kustaa Adolfilla olla melkoinen annos protestanttista tekopyhyyttä.

Häntä pitää katsoa nyrkkeihin eikä kitaan, sanoi Wallenstein.

Valtiomiehenä, mikäli hän sellaisena ylipäätään voi yksilöllisiä kykyjään näyttää, on Kustaa Adolf yhtä keskinkertainen kuin sotaherranakin. Pitkällinen riita hänen viimeisistä politisista päämääristään on pelkkää ilman hosumista, koska hänellä sellaisia päämääriä ylimalkaan ei ollutkaan. Ruotsin sotilasmonarkian päätös, ettei Pohjois-Saksaan ole sallittava vahvan mahdin syntymistä, oli hänen kannaltaan kourintuntuva selviö; mutta miten tämä päätös oli pantava täytäntöön, siitä ei Kustaa Adolfilla ole koskaan ollut selvää kuvaa. Menestyksensä syitä ja rajoja ei hän koskaan vakavasti ajatellut. Hän eli poliittisesti kädestä suuhun, eroten siinäkin taas jyrkästi Richelieustä ja Wallensteinistä, joilla kummallakin oli silmissä suuri päämäärä, jonka toteuttamiseen he sopeuttivat poliittiset toimensa. Turhaa vaivaa on kieltää, ettei Kustaa Adolf tavotellut Saksan keisarin kruunua: hänen virallinen neuvottelijansa on sen virallisessa neuvottelussa nimenomaan selittänyt. Tosin ei hän ole tätä imagināäristä ideaa, toteutumatonta aatetta, johdonmukaisesti ajanut. Oxenstiernan väitteiden mukaan tahtoi hän perustaa suuren skandinavisen valtakunnan, jonka piti käsittää Ruotsin, Tanskan, Norjan ja Itämerenmaat, mutta se oli samallaista tulevaisuuden musiikkia kuin Saksan keisarikruunukin. Kustaa Adolf on selvimmin itse lausunut, että hän tahtoo kaapata Pommerin ja Mecklenburgin, mutta saksasalaisena ruhtinaana ja evangelicorum corpus'in, siis protestanttisten ruhtinasten ja kaupunkien johtajana, mikä olisi merkinnyt Saksan jatkuvaa rikkirepimistä. Tämän siivon suunnitelman palkaksi ovat saksalaiset historiankirjottajat ylistäneet häntä, koska hän muka on tahtonut luoda yhtenäisen lujan Saksan.

Ainoastaan yhdessä suhteessa on Kustaa Adolfin historiallinen asema suuremmoinen ja aivan vertaistaan

vailla. Hän on saanut aikaan sen, mikä ei ole onnistunut kenellekään vallottajalle ennen häntä eikä hänen jälkeensä. Suuri kansa, jonka veriviholliinen hän oli ja jonka hän on nylkenyt luita myöten, juhlii häntä sankarinaan. Mutta tämän ihmeen aikaan saamiseksi piti ensin ilmestyä historian näyttämälle „runoilijain ja ajattelijain kansa".

VIII. Kolmikymmenvuotisen sodan loppu.

Kustaa Adolfin kuolema ei luonnollisesti ollenkaan muuttanut asioiden yleistä kulkua. Hän oli jo kulkenut vallottajauransa huippukohdan yli. Ruotsin aatelisto, joka nyt otti muodollisestikin Ruotsin sotilasmonarkian johdon käsiinsä, koska Kustaa Adolf jätti jälkeensä ainoastaan alaikäisen tyttären, nosti näyttämölle yllin kyllin diplomaatteja ja kenraaleja, jotka olivat aivan kuninkaan veroisia. Heidän luokkaetunsa sitoi heitä myöskin kyllin lujasti yhteen, lujemmin vielä kuin kuninkaaseen, jonka romanttiset keisarikuvittelut ja muut „sekapäiset" suunnitelmat olivat ennemmin särkeneet heidän ympyröitään. Takaisku, jonka Ruotsin asiat kärsivät, johtui asioiden luonnosta; Ruotsi ei voinut kukistaa Saksaa, tätä ei olisi Kustaa Adolfkaan voinut, vaikka olisi kauvemminkin elänyt, millään lailla auttaa.

Mutta yhtä vähän oli mahdollista saada keisarin valtaa uudelleen jaloilleen. Niin toivottomassa tilassa olivat Saksan asiat, että vahvan valtiovallan esitaistelija, Wallenstein, sortui noin vuosi Kustaa Adolfin kuoleman jälkeen keisarillisten salamurhaajain tikarien iskuista. Kaikista niistä puolueista, jotka kamppailivat keskenään Saksassa, ei mikään voinut saada ratkaisevaa ylivaltaa. Sodan ohjat joutuivat Ranskan käsiin. Kolmikymmenvuotisen sodan neljännen jakson, Ruotsin sodan jälkeen alkoi sen pisimpänä ja viimeisenä jaksona Ranskan sota. Ruotsalaiset vallottajat olivat enää ainoastaan heille samalla lailla kuin saksalaisillekin vieraan mahdin palkkasotureita. Mutta tässäkään suhteessa ei Kustaa Adolf kauvemmin eläessään olisi muutosta aikaan saanut. Hän

itse oli jo mennyt Ranskan palkkalaiseksi, sellaisena hävittääkseen Saksaa, itsensä ja maailman osasi hän kyllä joksikuksi aikaa tässä suhteessa pimittää, mutta tätä tosiasiaa ei hän sillä voinut maailmasta poistaa. Hänen kuolemansa ei vasta luonut tätä riippuvaisuutta, se säästi hänet vain siltä katkeralta nöyryytykseltä, minkä sen julkitunnustaminen olisi hänelle tuottanut.

Vielä yli puoli ihmisikää mellastivat ruotsalaiset junkkarit Saksan maalla ja hankkivat itselleen sen pyövelinmaineen, että he olivat Saksan kansan ryövärien ja nylkijäin joukossa pahimmat. Ehtymättömällä mielikuvituksella keksivät he yhä uusia kidutuskeinoja, millä saivat piiloista esiin viimeisenkin rovon. Kaameassa maineessa on yhä vieläkin „Ruotsin juoma", jonka muuan protestanttinen pappi, joka itse joutui tämän kidutuksen uhriksi, on kuvaillut seuraavissa surkeissa säkeissä;

Mistlaken etlich Masz
Gosz man, als in ein Fasz,
Mir in den Leib zur Stunden,
Vier Kerels mich festbunden.
(Joitakuita astioita lantavettä
kaadettiin, kuten tynnyriin,
minun ruumiiseeni sillä aikaa,
kun neljä roikaletta sitoi minua kiinni).

Muita kidutustapoja oli: ruuvata pistoolista irti piikivi ja pistää sen sijaan talonpojan peukalo; hankata jalkapohjat suolalla ja nuolettaa niitä sitte vuohilla; sitoa kädet, vetää parsinneulalla jouhi kielen lävitse ja liikuttaa sitä hiljalleen edestakaisin; sitoa solmullinen nuora otsan kohdalle pään ympäri ja kiertää se kapulalla lujalle; nijoa kaksi sormea yhteen ja kihnuttaa laastikkua niiden välissä siksi kunnes nahka ja liha paloivat luita myöten, puhumattakaan niistä kauheimmista ja inhottavimmista keinoista, joita siivolla kielellä ei voi mainita-

kaan ja joita käytettiin naispuolista väestöä taivuttamaan. Jo silloin syntyi vielä nytkin unohtumaton lasten palotussäe: Bet', Kindchen, bet', morgen kommt der Schwed: (rukoile, lapsonen, rukoile, huomenna tulee ruotsalainen). Muuan ruotsalainen kenraali, kreivi Königsmarck, vei Ruotsiin niin monta vaununlastillista kultaa ja kalleuksia, että hän jätti perheelleen 130,000 taalarin vuotuiset tulot, mikä silloisissa oloissa vastasi yli miljonaa meidän rahassamme. Kun muuan toinen, eräs Wrangel, sai kuulla, että rauha lopultakin oli solmittu, tallasi hän raivoissaan kenraalinhattuaan. Hän ei ollut vielä saanut kyllikseen.

Vielä ei ole kirjotettu sitä historiateosta, joka saatavissa olevien ja arvostellen tutkittujen ainesten pohjalla kaikkia yksityiskohtia myöten laskisi, mitä kolmikymmenvuotinen sota on maksanut Saksan kansalle. Se ainoastaan on kaiken epäilyksen yläpuolella: koskaan ei ole minkään suuren sivistyskansan tarvinnut kestää samallaista hävitystä. Varmimpien arvioimisten mukaan tuhoutui enemmän kuin kolme neljännestä väestöstä: maan asukasluku laski kolmessakymmenessä vuodessa seitsemästätoista miljonasta neljään. Ja yhtä tuhoisa oli hävitys kaikilla taloudellisen elämän aloilla. Saksa syöstiin kaksisataa vuotta kehityksessään taaksepäin, kaksisataa vuotta tarvitsi se kohotakseen taloudellisesti yhtä korkealle kuin se oli kolmikymmenvuotisen sodan alkaessa. Kaikki jäsenet silvottuina ja itse ainoastaan mätänevänä ruumiina enää oli Saksan valtakunta selviytynyt sodasta. Pahinta oli vielä, että Alamaat ja Sveitsi katkaisivat viimeisetkin höllät siteet, jotka vieäl yhdistivät ne valtakuntaan. Lännessä kahmaisi Ranska itselleen rikkaimmat kappaleet, pohjoisessa ryösti Ruotsi Oberin, Elben ja Weserin suut, kumpikin maa sai oikeuden sekaantua Saksan sisäisiin asioihin. Keisarin ja valtakunnan viimeinenkin arvo oli takaisin saamattomasti mennyt. Rikkirevityssä palautusediktissä sai Habsburgien huone kuittauksen itsemurhapolitikastaan. Saksan uskon-

puhdistuksen taloudelliset syyt vaikuttivat edelleen: „säätyjen vapaus“ sai voiton koko linjalla. Ruhtinasten rajattomassa täysivaltaisuudessa, jonka mukaan heillä oli oikeus liittojen tekemiseenkin ulkomaiden kanssa, sai lopuksi Saksan kansa lohdullisen takuun siitä, ettei tällä kuulumattomalla kurjuudella, tällä rannattomalla häpeällä vielä pitkiin aikoihin oltu pohjaan tyhjennetty kurjuuden ja häpeän kalkkia.

IX. Kustaa Adolf-palvelus.

Kuten kirkollinen, tarvitsee maallinenkin herruus pyhimystarunsa. Moltke, jonka täytyi se tietää paremmin kuin monen muun, on selittänyt erikoisesti kunnioituksen ja isänmaanrakkauden velvollisuudeksi viljellä sotilastaruja, vaikka tiedettäisiinkin, että ne, suoraan sanoen, ovat silkkaa huijausta. Täten on jo kosketeltu saksalaisen Kustaa Adolf-palveluksen ensimmäistä syytä. Ulkomaat ja saksalaiset ruhtinaat — Habsburgitkin niihin luettuina, sillä Itävallan perintömaissa jäi palautusedikti voimaan — olivat päässeet voittajiksi kolmikymmenvuotisessa sodassa. Ulkomaille voi olla samantekevää, millä lailla Saksan kansa otti tämän tosiasian, mutta ei suinkaan saksalaisille ruhtinaille. He tarvitsivat tarunsa voidakseen esittää kurjan täysivaltaisuutensa, jonka he olivat itselleen hankkineet Saksan valtakunnan hiiltyneillä raunioilla, jumalan tutkimattomana päätöksenä ja urhoollisten sankarimiekkojen työnä. Miten katoliset ruhtinaat selviytyivät tästä välttämättömyydestä, ei ole tässä meidän tutkimuksemme esineenä; joka tapauksessa oli heidän vapaasti käytettävissään katolisen kirkon tyhjentämättömän rikas taruvarasto.

Verrattomasti tukalammassa asemassa olivat protestanttiset ruhtinaat. „Jumalanmies“ Luther oli ainoastaan päärynä heidän janossaan; hän peitti korkeintaan välttämättömän tarun uskonnolliset kustannukset. Mutta miten saada sen sotilaallinen puoli täytetyksi? Protestanttiset ruhtinaat, jotka olivat eläneet talonpoikaissodan päättymisestä Westfalin rauhaan, olivat kaikki niin kamalaa karjaa, että tuskin meri maalia riitti peittämään

näiden murjaanien luonnollista ihonväriä kalpean valkoisen alle. Ei voitu kenestäkään näistä kammottavista männinkäisolennoista veistää tarumaista henkilöä. Tähän tarkotukseen oli olemassa vain Kustaa Adolf, joka itsekin oli näytellyt Saksan protestanttismin suojelusherraa, tosin vain näön vuoksi, sitä suunnitelmallisemmin ryöstääkseen Saksaa, mutta niin sanoaksemme „sankarillisessa" asennossa. Ja eivätkö myöskin juuri pohjoissaksalaiset ruhtinaat olleet velvolliset rehelliseen kiitollisuuteen häntä kohtaan hänen todellisen tarkotuksensa, Pohjois-Saksan tasangon hajanaisuuden säilyttämispyrkimyksensä takia! Näin harjottivat näiden ruhtinasten hovisaarnaajat Kustaa Adolf-palvelusta ja heidän hoviprofessorinsa runoilivat Kustaa Adolf-tarun; Westfalin rauhasta alkaen kunnioitettiin saaliinhimoista merirosvoa protestanttisen kirkon sankari Gideonina.

Näin pitkälle on asia käsitettävä ja helposti ymmärrettävä. Mutta vähemmän selvältä tuntuu porvariston Kustaa Adolf-palvelus. Heti kun porvarilliset luokat Saksassa voimistuivat, täytyi heidän vaatia kansallista yhteyttä ja siis kapinoida kääpiödespootteja ja heidän tarujaan vastaan. Ja hyvällä alulla tässä suhteessa oltiinkin jo. Valtavassa Wallenstein-murhenäytelmässään osotti Schiller nerokkaalla ymmärryksellä, ettei Kustaa Adolf ole kolmikymmenvuotisen sodan kansallinen sankari, vaan Wallenstein, mikäli silloiseen aikaan kansallissankari ylipäätään oli mahdollinen. Schiller eli jo klassikoivaa aikaansa eikä hänellä ollut enää porvarillis-vallankumouksellisen aikansa täyttä tuoreutta, silloin kun hän kirjotti Wallensteininsä. Mutta paljossa, mitä hän pani sankarinsa suuhun, antoi hän mitä suurimmassa määrin ihmeteltävällä vaistolla historiallista sen ajan valaisua, joka on tullut todistetuksi vasta aikoja hänen kuolemansa jälkeen arkistojen tomuista esiin kaivetuilla Wallensteiniä koskevilla asiakirjoilla.

Mutta se pysähtyi alkuunsa. Saksan porvaristo ei päässyt ruhtinaskunnioituksestaan, jota sen kalloihin oli

niin hirvittävällä perusteellisuudella paukutettu. Ja kun sen, ylipäätään valtaan päästäkseen, täytyi paeta saman saksalaisen osavaltion pistinten turviin, johon Joachim II oli istuttanut „tulevaisuudesta huolehtivan protestanttisen tehtävän", niin täytyi sen ottaa henkiseen invertarioonsa myöskin Kusiaa Adolf palvelus. Luonnollisesti muokkasi se sen omia luokkaharrastuksiaan varten. Luterilaiset oikeaoppiset olivat tehneet ruotsalaisen „uskon- ja omantunnon vapauden" suojelijaksi, vapaamielinen porvaristo teki hänestä suorastaan „ajatuksenvapauden" suojelijan. Ilman Kustaa Adolfia ei olisi saksalaista protestanttismia, ilman protestanttismia ei taas klassillista kirjallisuutta eikä filosofiaa, niin että kaiken lopuksi on tuo vanha ruotsalainen ollut Hegelin Fenomenologian kummina. Ja kuitenkin ovat Lessingit ja Goethet, Heinet ja Humboltit ennemmin osottaneet jonkullaista myötätuntoa jesuitismia kuin luterismia kohtaan, eivät luonnollisesti uskonnollisesta haaveilusta vaan älykkäiden ihmisten luonnollisen valintasukulaisuuden hengenheimouden takia. Ja kun päinvastoin kunnon Nicolai ja hänen henkiset jälkeläisensä harjottivat ja yhä harjottavat jo Goethen ruoskimaa „jesuiittain syöntiä", niin ei ole tällä mitään tekemistä „hengenvapauden" tai „hengenorjuuden" kanssa, vaan se on vararikkoisten pikkukaupustelijoiden, jotka eivät koskaan ole olleet maksukykyisiä, purevaa kauppakateutta, tosin jo aikoja sitte konkurssiin joutunutta, mutta kerran kuitenkin maksukykyisenä ollutta suurkauppiasta kohtaan.

Tätä logiikkaa vastaan taistelevat kuitenkin jumalatkin turhaan. Englannin porvaristo ihailkoon kuningatar Elisabethia, Ranskan porvaristo kardinaali Richelieutä, Ruotsin porvaristo Kustaa Adolfiaan; nämä suutarit ainakin pysyvät lestissään. Mutta Saksan porvaristo todistaa Kustaa Aadolf-palveluksellaan uudelleen sen vanhastaan tunnetun tosiasian, että se on vuosisadan ahdasjärkisin porvaristo. Ahdasjärkisin ja sen takia tavallaan myöskin katalin. Samat vapaamieliset lehdet, jotka hartaim-

min veisaavat Kustaa-Adolf hymnejä, kiljuvat myöskin kovaäänisimmin uusia poikkeuslakeja työtä tekeviä luokkia vastaan. He ovat sankariltaan onnellisesti oppineet, miten hän kiemurteli ja kummitteli: mitä pyhimpäin etujen pelastus on otettava verhoksi joukkojen ryöstämiseksi paitaa myöten. Tähän Kustaa Adolf-palvelukseenkin nähden pitää paikkansa, mitä Wallenstein sanoi itse Kustaa Adolfista: Häntä täytyy katsoa nyrkkeihin eikä kitaan.